

75 JAAR
ERASMUS
BOEKHANDEL
AMSTERDAM
PARIJS

75 JAAR **ERASMUS** BOEKHANDEL AMSTERDAM-PARIJS

ERASMUS

FRG

75 JAAR ERASMUS BOEKHANDEL
AMSTERDAM-PARIJS

Sytze van der Veen

ERASMUS

2009

INHOUDSOPGAVE

5	Voorwoord
7	Prehistorie
8	Boekenkunst en kunstboeken
10	Het Boek der Boeken
13	Nachttrein naar Amsterdam
14	Gewaagde onderneming
15	Boekenparadijs
17	Broodnijd
19	Erasmus in bezettingstijd
25	De andere kant van de bergen
26	Wederopstanding
28	Vooruitziende blik
31	Verbreding van de horizon
32	Ruilhandel en vriendendienst
37	Verzamelwoede
39	Gestage groei
42	Boekhandel en antiquariaat
47	Nadagen van de patriarch
52	Nieuw bloed
54	Veranderende tijden
57	Vernieuwing
64	Erasmus en Hermes
65	Stapelmarkt van boeken
69	Librairie Erasmus in Parijs
73	Erasmus nu
75	Moderne bedrijfsvoering
78	Publieke aanbesteding, plankklare levering en e-boeken
80	New Title Service
81	Vervolgorders
83	Approval Plans
86	www.erasmusbooks.nl en www.erasmus.fr
90	Festina lente
92	Nawoord
96	Lijst met afkortingen voor de herkomst van illustraties
96	Colofon

VOORWOORD

Dit boekje wordt u aangeboden door Erasmus Boekhandel ter gelegenheid van zijn 75-jarig bestaan. Het beschrijft in korte trekken de geschiedenis van ons bedrijf en trekt de lijnen uit het verleden door naar het heden.

Wij willen dit jubileum tevens aangrijpen om al onze klanten in de bibliotheekwereld en al onze zakenpartners in de uitgeverij te bedanken voor de jarenlange steun en de goede samenwerking.

Onze dank gaat ook uit naar de voormalige en tegenwoordige medewerkers, die soms al meer dan 25 jaar met Erasmus verbonden zijn en zonder wier inzet de ontwikkeling van ons bedrijf ondenkbaar geweest zou zijn.

Onze vestigingen in Amsterdam en Parijs zullen ook in de toekomst onze klanten interessante aanbiedingen doen, waarbij wij steunen op de expertise van onze medewerkers en ten volle gebruik maken van de technologische mogelijkheden. De dienstverlening aan de klant blijft onze hoogste prioriteit.

Deze kleine terugblik is bedoeld als inspiratiebron voor de komende jaren, waarin wij de positie van Erasmus als internationale bibliotheekleverancier verder willen uitbouwen. Wij hopen dat onze voorgangers in het bedrijf tevreden zijn over de wijze waarop wij hun werk hebben voortgezet.

Verder gaat onze dank uit naar Sytze van der Veen voor het schrijven van de tekst en André van de Waal voor de typografische vormgeving.

Amsterdam, 2009

Sasha M. Brunsmann
Kurt Tschenett

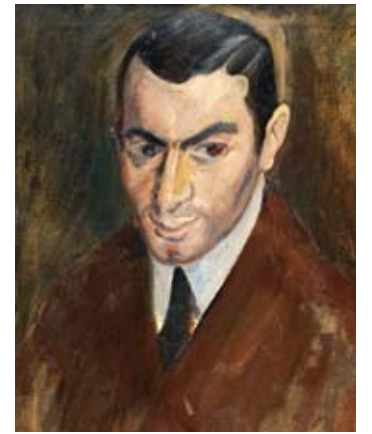
LIEBE ZUM BUCHE
des geschriebenen Wort
es Geistes/die uns aus
nen Druckseite in une
ständnis für die Eigen
er Schöpfung/den Sti
Voraussetzung/die
ben des Schönen/Buch
Feines Empfinden für
er Teile/die sich für
fabrikation auf
eiten un

PREHISTORIE

Boekhandel Erasmus werd in het begin van 1934 opgericht door Abraham Horodisch, die in de zomer van het voorgaande jaar vanuit Berlijn naar Amsterdam was verhuisd. Van origine was hij overigens geen Duitser, maar een Rus. Hij werd op 3 februari 1898 geboren in de stad Lodz, destijds Russisch en later Pools. Hij stamde uit een gegoede joodse familie die in het tsaristische Rusland een bankiershuis had opgebouwd. Toen na de mislukte revolutie van 1905 op vele plaatsen in Rusland antisemitische onlusten uitbraken, vreesden zijn ouders dat deze zouden overslaan naar Polen.

Om die reden verhuisde het gezin in 1906 naar Königsberg in Oost-Pruisen, waar hij opgroeide in hetzelfde geassimileerde joodse milieu als de iets jongere filosofe Hannah Arendt. Zijn jeugd werd gekenmerkt door een veelheid van talen: aan zijn kinderjaren in Lodz dankte hij een blijvende kennis van het Russisch, in Königsberg raakte hij vertrouwd met de Duitse taal en cultuur, thuis werd Jiddisch gesproken en in de synagoge kreeg hij godsdienstig onderwijs in het Hebreeuws. Reeds als vijftienjarige gymnasiast keerde hij zich af van het geloof, maar hij bleef zich levenslang verbonden voelen met de culturele traditie van het jodendom.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhuisde hij met zijn ouders naar Berlijn, waar hij in 1915 zijn schoolopleiding afrondde. Gezien zijn leeftijd kwam hij in aanmerking voor de dienstplicht, maar als niet-genaturaliseerde buitenlander bleef hij buiten schot. Op aandringen van zijn vader begon hij met een studie economie, hoewel dat vak hem maar matig interesseerde. In de zomer van 1918 studeerde hij af, niet in Berlijn maar aan de onlangs gestichte universiteit van Frankfurt am Main. Voor zijn doctoraalthese koos hij een pragmatisch en prozaïsch onderwerp, namelijk de fabricage van batterijen voor zaklantaarns. Na zijn studie was hij enige tijd werkzaam bij het Rijksbureau voor de inkoop van voedingsmiddelen in Berlijn. Boeken lagen hem echter nader aan het hart dan voedingsmiddelen of zaklantaarns. In 1920 richtte hij samen met een vriend de bibliotheek uitgeverij Euphorion op.

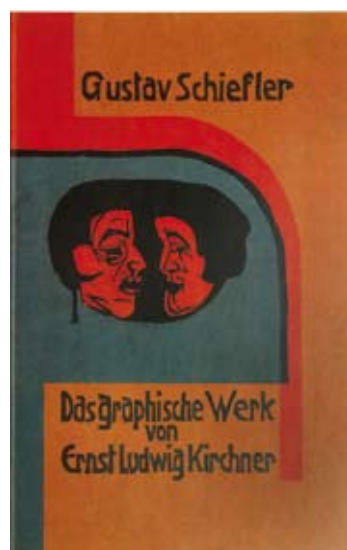

Abraham Horodisch op de leeftijd van 27 jaar, geschilderd door zijn vriend Paul Kleinschmidt (1883-1949). In 1923 organiseerde Horodisch een expositie van het werk van deze schilder in zijn uitgeverij Euphorion. JHM

< 'De liefde voor het boek': het bibliotheek credo van Euphorion (1920), opgesteld door Horodisch en gedrukt in een mooie Duitse letter. UBA/BC

Vignet van Euphorion, ontworpen door de tekenaar en grafisch kunstenaar Marcus Behmer (1879-1958). УБА/BC

Omslag van Gustav Schiefler, *Das Graphische Werk von Ernst Ludwig Kirchner*. Het verzamelwerk van Kirchner (1880-1938) verscheen in 1926 bij Euphorion. УБА/BC

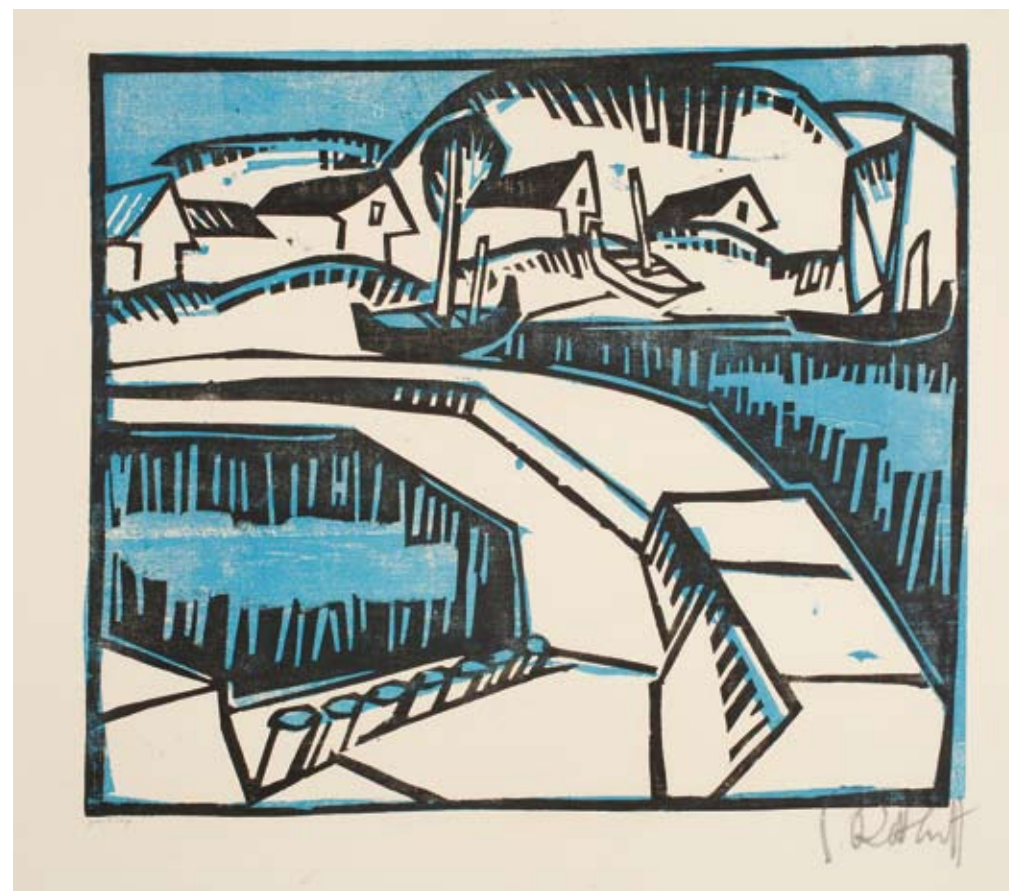
BOEKENKUNST EN KUNSTBOEKEN

Volgens het door Horodisch geschreven credo streefde Euphorion naar het ideale boek, gedacht als *Gesamtkunstwerk* van vorm en inhoud. Alle aspecten van de vormgeving - papier, lettertype, opmaak, drukwerk, illustraties en band - moesten een bijdrage leveren aan de volmaaktheid van het geheel. Het zetten, drukken en binden was destijds al in hoge mate een gemechaniseerd procédé, maar Euphorion gaf de voorkeur aan ouderwetse ambachtelijkheid. Het goede boek moest met de hand worden gemaakt en werd bij voorkeur gebonden in leer met fraaie decoratieve opdruk. De houtsnede was de favoriete illustratie van de uitgevers, want deze was in hun ogen authentiekier dan de gravure of de lithografie.

Over een periode van dertien jaar gaf Euphorion ongeveer vijftig boeken uit. De oplagen varieerden van enige honderden tot duizend exemplaren, met als gevolg dat deze uitgaven tegenwoordig antiquarische *rariora* zijn. De boeken van Euphorion hebben bij kenners van de jaren twintig een legendarische faam. De vormgeving, zeker in de eerste jaren, was in overeenstemming met de esthetische ambities van de oprichters. Euphorion maakte bibliothele hoogstandjes en bouwde daarnaast een naam op met zijn kunstboeken. De uitgeverij publiceerde veel grafisch werk van expressionistische kunstenaars, in boekvorm dan wel in losbladige mappen.

De artistieke inslag van Euphorion bracht Horodisch in aanraking met de toonaangevende expressionisten van die jaren. In een interview van zestig jaar later noemde hij onder meer Lovis Corinth, Max Pechstein, Emil Nolde ('een moeilijk mens, ongelofelijk wantrouwend') en Ludwig Meidner ('ik was de enige die geen ruzie met hem had'). Van Nolde en Corinth verschenen bij Euphorion mappen met grafisch werk, evenals van Walter Gramatté, Lyonel Feininger en de minder bekende Paul Kleinschmidt. Horodisch was erg onder de indruk van het werk van Käthe Kollwitz, maar ondanks herhaalde bezoeken aan haar atelier wist hij haar niet te strikken voor zijn uitgeverij. Overzichten van het grafische werk van Karl Schmidt-Rottluff, Erich Heckel en Ernst Ludwig Kirchner werden door Euphorion in boekvorm uitgegeven. De contacten met kunstenaars stelden Horodisch in staat een grote verzameling expressionistische kunst op te bouwen.

In 1924 was een conflict met zijn compagnon Ernst Rathenau voor hem aanleiding Euphorion te verlaten. Hij vond een nieuwe partner in Moses Marx, met wie hij de uitgeverij Marx & Co. opzette. Marx, een kenner van hebraïca en judaïca, kreeg kort

Karl Schmidt-Rottluff, 'Landschap met duinen en molen' (1917). De gekleurde houtsnede werd door Euphorion uitgegeven als onderdeel van een map met grafisch werk van de kunstenaar (1884-1976). Het werk behoorde tot Horodisch' collectie expressionistische kunst, die hij naliet aan het Tel Aviv Museum of Art. ТАМ

De mislukte schepping van de Hebreeuwse bijbel van de Soncino-Gesellschaft. De versierde aanhef van Genesis werd in 1929 gedrukt op een los vel, dat werd gedistribueerd onder de leden. UBA/BC >

Vignet van de Soncino-Gesellschaft. De *Mitteilungen* werden geredigeerd door Horodisch. UBA/BC

nadien een baan als bibliothecaris in de Verenigde Staten. Na zijn vertrek in 1926 stond de onderneming te boek als Horodisch & Marx, hoewel de inbreng van de transatlantische vennoot louter nominaal was. De fondslijst kreeg gestalte dankzij de opdrachten die Horodisch via zijn bibliotheek netwerken binnenhaalde. Hij had de lederen prachtbanden opgegeven, maar maakte nog steeds mooie boeken.

Omdat de ambachtelijke kanten van het boekenvak hem interesseerden, zette hij in 1929 naast zijn uitgeverij een handdrukkerij op. Deze onderneming heette Aldus Druck en vormde de bibliotheek poot van een drukkerij van twee vrienden, de gebroeders Erich en Reinhold Scholem. Het zet- en drukwerk werd gedaan door ervaren typografen, van wie Horodisch de kneepjes van het vak leerde. Ter gelegenheid van Goethes honderdste sterfjaar werd in 1932 in Leipzig een tentoonstelling georganiseerd, waarvoor vijftig drukkers een bijdrage leverden. Horodisch' inzending was een portret van Goethe dat geheel was opgebouwd uit hoofdletters - een kunstzinnig staaltje zetwerk.

HET BOEK DER BOEKEN

Horodisch was in 1924 een van de oprichters van de 'Soncino-Gesellschaft der Freunde des jüdischen Buches', waarin hij zijn bibliotheek idealen op andere wijze uitleefde. Volgens het oprichtingsmanifest moesten vorm en inhoud van het joodse boek op elkaar worden afgestemd - een herhaling van het credo van Euphorion. Cultuurdragers als de zionistische voorman en latere Israëlische president Chaim Weizmann, de schrijver Max Brod en de filosoof Martin Buber namen zitting in het comité van aanbeveling.

De boeken die het genootschap publiceerde werden gedistribueerd onder de achthonderd leden. In totaal verschenen op naam van Soncino ruim honderd uitgaven, variërend van boeken tot klein drukwerk en losse bladen. De meeste publicaties waren in het Duits, sommige in het Hebreeuws en enkele in het Jiddisch. Ze werden gefinancierd uit contributies en giften, of werden op eigen kosten verzorgd door leden. Daarnaast verscheen het jaarboek *Soncino-Blätter*, dat bijdragen bevatte over boekgeschiedenis en literatuur.

Tot 1933 was Horodisch nauw betrokken bij dit bijzondere genootschap, een episode die hij naderhand omschreef als 'een geestelijk avontuur'. Als uitgever was hij voor Soncino minstens zo actief als voor Horodisch & Marx, zo niet actiever. De publicaties verschenen op naam van de vereniging, maar werden

Soncino-uitgave ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Albert Einstein (1929). Als samensteller van het boekje leerde Horodisch de beroemde geleerde kennen. UBA/BC

deels vervaardigd op de persen van Aldus Druck. De fondslust van Soncino bestreek een breed spectrum aan judaïca: Chassidische vertellingen, een toneelstuk van het lid Arnold Zweig, facsimile's van oude Hebreeuwse boeken, herdrukken van historische teksten, romans en joodse curiosa. Ook levende iconen vielen binnen de belangstelling van Soncino: in 1929 verzorgde Horodisch een uitgave die Albert Einstein werd aangeboden ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag.

Het meest ambitieuze project van Soncino was een uitgave van het joodse boek bij uitstek, namelijk de Hebreeuwse bijbel. Gezien de historische rol van het Boek der Boeken in het jodendom lag die keuze voor de hand, ook al waren vele leden - onder wie Horodisch - onkerkelijk. Niettemin was hij een van de drijvende krachten achter dit *magnum opus* van het genootschap. Het plan werd aangekondigd in 1928, maar de uitvoering bleek een werk

van lange adem. Het eerste obstakel was het ontbreken van een Hebreeuws druktype dat de toets der bibliothele kritiek kon doorstaan. Het bestuur liet een letter ontwerpen door de kunstenaar Marcus Behmer, die eerder voor Euphorion had gewerkt. De nieuwe letter was gereed in 1929, maar het drukwerk verliep traag. Pas in het begin van 1933 waren de eerste vijf bijbelboeken voltooid. Het resultaat was een hoogstandje van Hebreeuwse boekdrukkunst, maar om voor de hand liggende redenen zou het ontbrekende deel van de bijbel nimmer verschijnen.

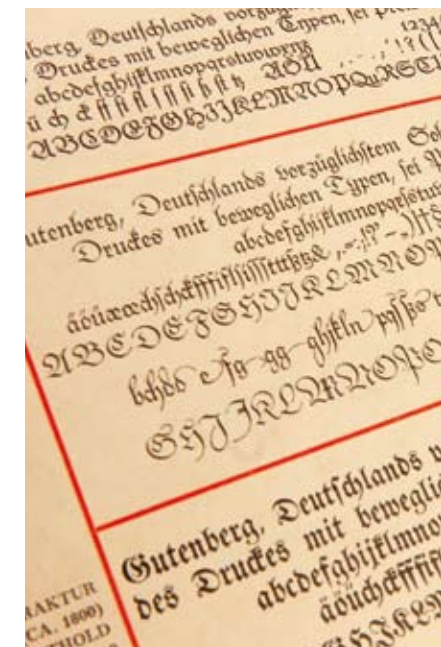
NACHTTREIN NAAR AMSTERDAM

In het Berlijn van de jaren twintig wijdden meerdere genootschappen zich aan de cultus van het schone boek. Horodisch was een zeer actief lid van de nog steeds bestaande Berliner Bibliophilen-Abend en trad ook voor dit genootschap op als uitgever. Vanaf 1929 verzorgde hij samen met Emil Tuchmann een achtdelige reeks *Berliner Bibliophile Abhandlungen*, waarvan twee delen door hemzelf werden geschreven. Daarnaast was hij aangesloten bij de Fontane-Abend, die zich uitsluitend richtte op het werk van haar naamgever, en bij de breder georiënteerde Maximilian-Gesellschaft. Zijn persoonlijke belangstelling en zakelijke belangen gingen in deze kringen hand in hand en hij legde vele vruchtbare contacten.

De liefde voor het schone boek leidde tot de liefde voor een mooie vrouw. In het najaar van 1930 leerde hij in het bibliothele circuit de vijftientjarige Alice Garnmann kennen, met wie hij een verhouding kreeg. Hij was toen al vijf jaar getrouwd, maar kennelijk was zijn huwelijk weinig gelukkig. Alice Garnmann was geboren en getogen in Berlijn, waar ze na een studie kunstgeschiedenis een grafische opleiding volgde aan de kunstacademie. Ze stond aan het begin van een loopbaan als grafisch vormgeefster en illustratrice. Tekeningen van haar verschenen in avant-gardistische bladen en ze werkte mee aan de uitgaven van Horodisch & Marx. In 1931 werd een door haar verzorgd boek bekroond als een van de vijftig mooiste boeken die dat jaar in Duitsland verschenen.

Horodisch timmerde aan de weg als publicist, uitgever en drukker en was onmiskenbaar een rijzende ster in de boekenwereld. Berlijn bood hem een culturele biotoop waarin hij zich thuis voelde als een vis in het water. Kort na Hitlers machtsovername bleek zijn ivoren toren van kunst en boeken echter niet langer gevrijwaard van politieke inmenging. Reeds in maart 1933 werden de joodse leden van de Berliner Bibliophilen Abend

Horodisch, *Die Schrift im schönen Buch unserer Zeit* (1931), uitgave van de Berliner Bibliophilen Abend. Het boek geeft een overzicht van Duitse druktypen die destijds in gebruik waren. UBA/BC

verzocht hun lidmaatschap op te geven. Het gevolg was een algehele leegloop, want ook vele niet-joodse leden bedankten voor het genootschap. Bij de andere bibliothele verenigingen speelden zich soortgelijke taferelen af. De Soncino-Gesellschaft verloor haar dynamiek en was ten dode opgeschreven. Terwijl zijn wereld in hoog tempo verbrokkelde, besloot Horodisch dat het tijd was Duitsland te verlaten. Op 21 juni 1933 stapten hij en Alice Garnmann op de nachttrein naar Amsterdam.

GEWAAGDE ONDERNEMING

Het vertrek naar Nederland bleek een verstandige beslissing, want het duurde niet lang voordat de Gestapo een inval deed in het kantoor van Horodisch & Marx. Volgens de Duitse autoriteiten had de uitgever zich schuldig gemaakt aan het distribueren van communistisch drukwerk. Hoewel de speurders daarvan geen bewijzen vonden, werd de gehele boekenvoorraad in beslag genomen en vernietigd.

Aanvankelijk was Horodisch van plan in Amsterdam zijn bibliothele activiteiten voort te zetten, maar dat werd hem afgeraden door de antiquaar Menno Hertzberger. In tegenstelling tot Duitsland was in Nederland geen sprake van een bibliothele cultuur van enige omvang. Hertzberger wist waarover hij sprak, want het door hem opgerichte Nederlandsch Verbond van Boekenvrienden leidde een kwijnend bestaan. De bibliothele gedijde niet op Nederlandse bodem, des te minder in tijden van crisis. Horodisch kende Hertzberger van een eerder bezoek aan Amsterdam, dan wel van een bezoek van de laatste aan Berlijn. Hertzberger was een van de weinige buitenlandse leden van de Soncino-Gesellschaft en leverde evenals Horodisch geregeld bijdragen aan het bibliothele jaarboek *Imprimatur*.

In het najaar van 1933 was Horodisch tot de overtuiging gekomen dat een antiquariaat annex boekhandel de gunstigste vooruitzichten bood, of althans de minst ongunstige. Veel meer viel over de vooruitzichten niet te zeggen. Op het dieptepunt van de crisis was het een waagstuk een boekhandel te beginnen, des te meer voor een buitenlander. Dankzij het feit dat hij tot de voorhoede van het 'Exil' behoorde, ondervond hij geen tegenwerking van de Nederlandse overheid - haar welwillendheid zou de komende jaren afnemen naarmate het aantal vluchtelingen uit Duitsland toenam.

Met ingang van 1 januari 1934 huurde Horodisch voor dertien gulden per maand het pand Spuistraat 314. Om de winkel te voorraden ondernamen hij en Alice Garnmann een inkoopreis

naar Londen, waarvan ze tevens hun huwelijksreis maakten. Zijn eerdere huwelijk was onlangs door een Berlijnse rechter ontbonden en op 3 februari 1934 - zijn verjaardag - trouwden ze in Londen. Ook het bedrijf kreeg rond deze tijd een formele status: op 16 maart 1934 werd Erasmus Antiquariaat en Boekhandel ingeschreven bij de Amsterdamse Kamer van Koophandel. Horodisch koos de naam omdat hij zich verwant voelde met Erasmus' levenshouding en boekenliefde, misschien ook met diens kosmopolitische ontheemding. Bovendien was het een naam die een vertrouwde klank en een gedegen uitstraling had.

BOEKENPARADIJS

In den beginne was de winkel geen vetpot, maar het echtpaar kon ervan bestaan. Horodisch berekende dat ze maandelijks f 175 nodig hadden om rond te komen. Om dat bedrag te halen hoefde hij per maand geen honderden boeken te verkopen, maar toch wel verscheidene tientallen. Zijn vrouw leverde een bijdrage aan het inkomen door te gaan werken als illustratrice en grafisch ontwerpster. Reeds in 1935 nam ze deel aan een tentoonstelling over grafische vormgeving in het Stedelijk Museum, getiteld 'Reclame-kunst'.

In het najaar van 1935 kreeg Erasmus meer financiële armlag dankzij Ernst Rosenberger, een rijke vluchteling uit Berlijn die bereid was twintigduizend gulden in de zaak te steken. Afgemeten aan de geringe hoeveelheid geld die in het bedrijf omging was dat een formidabele kapitaalsinjectie. Met die steun in de rug kon Erasmus de sprong wagen naar een betere locatie. De mogelijkheid diende zich aan te verhuizen naar het Spui tussen Rokin en Kalverstraat, de belangrijkste winkelstraat van Amsterdam. De afstand tussen Spuistraat en Spui was gering, het verschil in stand aanzienlijk. Tegen het einde van 1935 huurde Horodisch het winkelpand Spui 2, dat tot 1991 het onderkomen van Erasmus zou blijven.

Klantenwerving gebeurde met behulp van maandelijks catalogi, die na verloop van tijd zo'n duizend titelbeschrijvingen bevatten. De oplage liep in de late jaren dertig op tot 2500 exemplaren, wat volgens Horodisch' nauwkeurige berekening neerkwam op een kostprijs van f 0,36 per stuk. De samenstelling werd verzorgd door hem en de erudiete vluchteling Martin Oppenheim, die in 1936 werkend vennoot was geworden. Nadat Rosenberger zich in 1937 had teruggetrokken als geldschietter, werd zijn rol overgenomen door de Amsterdamse bankier Paul Auerbach.

Het eerste accountantsrapport van Erasmus over het jaar 1934. AE

Deze verzamelaar van Griekse drukken en goede klant van Erasmus stelde zich garant voor een soortgelijk bedrag als zijn voorganger. Horodisch zelf droeg ruim tweeduizend gulden bij aan het bedrijfskapitaal.

Het aanbod van boeken werd verrijkt door de inkoopreizen die Horodisch elk voor- en najaar maakte naar Parijs en Londen. In februari 1938 exposeerde hij in samenwerking van het Parijse antiquariaat van de gebroeders Maggs een schitterende collectie Franse boeken in zijn winkel. Een passerende journalist kon zijn ogen niet geloven, toen hij de etalage van Erasmus aanschouwde. Tot zijn verbijstering lagen daar verluchte middeleeuwse manuscripten, incunabelen, zestiende-eeuwse werken en bijzondere uitgaven uit latere eeuwen. 'Men kan kort zijn... het Amsterdamsche paradijs voor den boekenwurm ligt dezer dagen achter een glazen deur op het Spui'. In vier jaar tijd was Erasmus voor de liefhebbers een vertrouwde naam geworden.

BROODNIJD

Als antiquaar kon Horodisch zich vestigen zonder dat iemand hem een strobreed in de weg legde. De Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren, in 1935 opgericht door Hertzberger, heette hem van harte welkom als lid. Het antiquariaat vormde in de beginjaren de ruggengraat van Erasmus, maar de oprichter wilde het bedrijf ook uitbouwen als moderne boekhandel. Die bedrijfstak was in Nederland echter onderworpen aan restricties. Zonder erkenning door de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels mocht Horodisch het beroep van boekhandelaar niet uitoefenen. Hij vroeg in 1934 erkenning aan, wat hem werd geweigerd op grond van het feit dat hij geen Nederlands sprak en 'onze vakgebruiken' niet kende. Het waren slappe tijden en men zat niet te wachten op buitenlanders die de spoeling dunner maakten.

Uitgevers mochten niet leveren aan niet-erkende boekhandelaren en dus kon Erasmus geen nieuwe Nederlandse boeken verkopen. Horodisch had echter nog steeds een registratie bij het Duitse Börsenverein en begon Duitse uitgaven te importeren. Omdat hij wilde voorkomen dat zijn bedrijf een exclusief Duits karakter kreeg, verkocht hij ook Franse en Engelse boeken. De Vereeniging zag dat met lede ogen aan en probeerde hem de voet dwars te zetten. Zij liet een boekenexporteur in Leipzig weten dat levering aan Erasmus verboden was. Uitgeverij Van Ditmar moest op het matje komen wegens hetzelfde misdrijf en werd bedreigd met een boycot door de Amsterdamse boekhandelaren. Horodisch

< De hoek van Rokin en Spui in 1930.
Van 1935 tot 1991 was Erasmus gevestigd
in de winkel links van het witte hoekpand.

SAA

Naar aanleiding van Erasmus' verhuizing naar het Spui maakte Alice Horodisch-Garmann in 1935 deze verhuiskaart. Haar ontwerp was een germanisme in beeldtaal: denkend in het Duits tekende zij een trein ('Zug') om de verhuizing ('Umzug') voor te stellen. De door haar ontworpen sierletters van Erasmus vormen nog steeds het beeldmerk van het bedrijf. UBA/BC

liet zich door zulke chicanes niet uit het veld slaan en ging rustig door. Terugblikkend merkte hij op dat de afwijzende houding van de beroepsvereniging bevorderlijk was geweest voor de internationale oriëntatie, die ook in latere jaren de kracht van Erasmus zou blijken.

In de loop van 1933 waren in Amsterdam de eerste Exil-publicaties verschenen. Mogelijk heeft Horodisch met de gedachte gespeeld een Exil-Verlag te beginnen, maar enige gevluchte redacteuren van de Berlijnse uitgeverij Kiepenheuer waren hem voor. Zij brachten de literaire diaspora onder bij de Amsterdamse uitgevers Allert de Lange en Querido. Wel verkocht Erasmus alle Exil-uitgaven, terwijl hun distributie in Duitsland gedeeltelijk plaatsvond via Horodisch & Marx. Kennelijk was in Berlijn iemand achtergebleven die in afwezigheid van de directie de honneurs waarnam. De Vereeniging was slecht te spreken over Querido's leveranties aan Horodisch & Marx en liet in 1935 zelfs een onderzoek instellen door het Deutsche Buchhändlergilde.

Deze instantie omschreef in haar rapport de onderneming als een vage verzendboekhandel die gevestigd was op een bovenwoning. De Vereeniging drong aan op stopzetting van de leveranties, maar Querido trok zich daar weinig van aan. Naar Horodisch later meedeelde was de Exil-literatuur in deze jaren voor hem een belangrijke bron van inkomsten geweest.

In 1938 boog de Vereeniging zich over zijn hernieuwde aanvraag om erkenning als boekhandelaar. Hij was inmiddels het Nederlands machtig en had 'onze vakgebruiken' aan den lijve ervaren, zodat men hem niet kon afschepen met de eerdere dooddoener. De Vereeniging trachtte de zaak af te wentelen op de Uitgeversbond, die de suggestie deed een bankgarantie van drieduizend gulden te eisen. Aldus werd besloten, maar tot ergernis van de Vereeniging bleek Horodisch in staat de gevraagde garantie te geven. Dat was niet de bedoeling en dus werd een ander argument verzonnen: men liet hem weten dat hij niet kon worden erkend als boekhandelaar, omdat hij reeds antiquaar was.

Voor de Nederlandse boekhandel was dat een volstrekt nieuwe gedachte, die met zich meebracht dat de reglementen van de Vereeniging moesten worden aangepast. De bijzondere ledenvergadering die met dit doel werd bijeengeroepen verwierp echter de motie dienaangaande. Men kon geen andere stok vinden om de hond te slaan en schoorvoetend ging de Vereeniging in november 1938 over tot erkenning. Het blijft onduidelijk of daarmee de kous af was, want in Horodisch' herinnering was de afloop anders: volgens hem had de Vereeniging hem in 1940 spontaan erkenning aangeboden om hem te vrijwaren van moeilijkheden met de Duitse bezetter.

ERASMUS IN BEZETTINGSTIJD

De Duitse inval in Nederland bracht Horodisch in de situatie die hij zeven jaar eerder was ontvlucht. Het directe gevolg van de bezetting was een acute verlamming van het Nederlandse bedrijfsleven, waardoor ook Erasmus werd getroffen. De zaken gingen slecht en Horodisch vreesde dat hij zijn personeel niet aan het werk kon houden. Hij overwoog reeds ontslag voor hen aan te vragen, maar in het najaar van 1940 herstelde de verkoop van boeken zich enigszins. Tegen die tijd deden ook de eerste antisemitische maatregelen van de bezetter zich gevoelen. In oktober 1940 was Horodisch verplicht Erasmus aan te geven als 'joods' bedrijf, met opgave van het aanwezige kapitaal. Begin 1941 moesten hij en zijn vrouw zich laten registreren als joden

en in augustus van dat jaar werd hun persoonsbewijs voorzien van de beruchte 'J'.

De illusie van normaliteit bood een penibel houvast tegenover de bedreigende realiteit. Horodisch ging voort met zijn bibliofiele studies en publiceerde in 1940-41 een serie artikelen over miniatuurboekjes, een onderwerp dat in het licht van de tijdsomstandigheden nogal esoterisch aandoet. Een andere liefhebberij waren de versierde hoofdletters van incunabelen, waarvan hij reeds in de jaren twintig een fotoverzameling aanlegde. Hij schreef daarover het boek *Initialschmuck Französischer Frühdrucke (1479-1500)*, dat in 1941 anoniem verscheen bij de Amsterdamse uitgever Pantheon, naar alle waarschijnlijkheid een vermomming van Erasmus. Aan versierde hoofdletters uit de Renaissance nam de bezetter geen aanstoot, aan de naam van de auteur wel.

Bedrijven die eerder als 'joods' waren aangemerkt werden na verloop van tijd onder Duitse curatele gesteld. Zo ook Erasmus, waar in november 1941 een zekere Heinrich Vossiek werd aangesteld als 'Verwalter'. Deze Duitser was sinds lange tijd woonachtig in Den Haag, zij het niet als politiek vluchteling. Horodisch kende hem, want in de jaren voor de oorlog placht hij als klant bij Erasmus te komen. Volgens zijn taakomschrijving had Vossiek het recht om de onderneming te liquideren, maar dat was hij geenszins van plan. Hij placht aan het begin van de maand even langs te komen om het door hemzelf vastgestelde salaris op te strijken. Hetzelfde deed hij bij een stuk of vijf andere antiquariaat-ten, waaronder dat van Hertzberger. Horodisch en zijn collegae moesten zich de chantage laten welgevalen.

Het beleid van de bezetter was erop gericht joodse burgers steeds meer te marginaliseren. Zij mochten geen openbare gelegenheden betreden of gebruik maken van het openbaar vervoer. Het was hun niet langer toegestaan een rijwiel te bezitten. Begin mei 1942 volgde de invoering van de jodenster, die het begin van het einde markeerde. Wanneer Horodisch van zijn woning in Amsterdam-Zuid naar de winkel aan het Spui wilde, moest hij de halve stad doorlopen met een gele ster op zijn jas. In juni deed in Amsterdam het gerucht de ronde dat de joden binnenkort te werk zouden gesteld in kampen in Oost-Europa. Horodisch had *Mein Kampf* gelezen en maakte zich geen illusies over Hitlers bedoelingen met het jodendom. Hij wist dat het tijd was om weg te gaan, maar wist niet hoe.

Eind juni 1942 kwamen Max Gans en Jenny Gans-Premisela afscheid nemen van het echtpaar Horodisch. Zij kenden een adres in het zuiden des lands, dat het begin vormde van een sluiproute naar Zwitserland. Het jonge echtpaar had besloten

Ingekleurde gravure van tulpen uit J.W. Weinmann, *Phytanthoza Iconographia* (Regensburg 1737-1745). Dit botanische werk maakte deel uit van de winkelvoorraad waarmee antiquariaat Erasmus begon. Horodisch kocht het werk met duizend schitterende prenten in 1934 voor f 60. Uitgesneden gravures worden tegenwoordig aangeboden voor € 600 per stuk. Op basis van die prijs en in gedemonteerde toestand zou de huidige waarde van het werk € 600.000 bedragen. UBA/BC

de vlucht te wagen en zou over enkele dagen vertrekken. Hun vrienden konden mee, wanneer ze de gevaarvolle tocht aandurfden. Horodisch schatte dat ze vijftig procent kans hadden de vlucht te overleven, maar dat de overlevingskansen in Nederland vrijwel nihil waren. In het licht van die kansberekening besloten ze de gok te wagen. Voorafgaande aan het overhaaste vertrek kon niet veel meer worden geregeld. Martin Oppenheim verborg Horodisch' boeken- en kunstverzameling op een veilige plek en dook vervolgens zelf onder.

Berichtje in het *Nieuwsblad van den*

Boekhandel, 18 december 1941:

bij Erasmus is de Duitse bewindvoerder

H. Vossiek aangesteld, 'gerechtigd tot het

vervreemden der onderneming'. UBA/BC

Erasmus Antiquariaat en Boekh., Spui 2, Amsterdam. Bewindvoerder: H. Vossiek en bewindvoerder gerechtigd tot het vervreemden der onderneming: Nederl. A.G. für Abw. von Untern. te 's-Gravenhage.

Nieuwsbl. 18 Dec. 1941

Abraham Horodisch en Alice Horodisch-Garmann in de zomer van 1941.

De foto werd gemaakt door Horst Garmann tijdens een bezoek aan zijn nicht en haar echtgenoot in Amsterdam. Horst Garmann trad in 1945 in dienst van Erasmus, werd later mede-directeur en bleef tot 1993 aan het bedrijf verbonden. AE

DE ANDERE KANT VAN DE BERGEN

Het vertrek was vastgesteld op 2 juli 1942, wat achteraf gezien op de valreep was - nog geen twee weken later vonden in Amsterdam de eerste deportaties plaats. De echtparen reisden afzonderlijk om het gevaar van ontdekking te verminderen. Zodra ze in Amsterdam op de trein stapten, waren ze een mogelijke prooi voor mensenjagers. De contactman in het zuiden regelde tegen forse betaling een 'passeur' die hen te voet over de Belgisch-Nederlandse grens bracht. Zijn collega in Antwerpen die hen verder zou brengen bleek van twee wallen te eten. De vluchtelingen kregen net op tijd in de gaten dat ze met een verrader te maken hadden.

Van een bevriende boekhandelaar in Brussel kreeg Horodisch het adres van een Franse verzetsman in Besançon, die hen naar de Zwitserse grens kon helpen. Kennissen in Antwerpen zorgden voor een begeleider die hen naar Namen bracht. Zonder kleerscheuren passeerden ze de Franse grens en namen vervolgens de trein naar Besançon, voortdurend in angst voor controles. Het contact in die stad was een spoorwegman die hun transport regelde naar een grensdorp. Vandaar moesten ze op eigen gelegenheid de Frans-Zwitserse grens oversteken, die boven over de Jura liep. Aan de voet van de berg lag een open terrein waar grenswachten met honden patrouilleerden. In de regen wachtten ze het juiste moment af en renden toen naar de beschutting van de beboste helling. Na een zenuwslopende klauterpartij bereikten ze het hoogste punt van de berg, waar de opgekropte spanning van Horodisch zich ontladde in een uitgelaten vreugdedans.

Zij hadden het Beloofde Land bereikt, maar het liep niet over van melk en honing. Nadat de vluchtelingen enige dagen waren vastgehouden in een gevangenis in Neuchâtel, werden ze ondergebracht in het interneringskamp Sumiswald in het kanton Bern. Max en Jenny Gans kregen tamelijk snel een verblijfsvergunning, maar jegens het statenloze echtpaar Horodisch waren de Zwitserse autoriteiten minder tegemoetkomend. Tot het voorjaar van 1943 verbleven ze in het interneringskamp, waar ze bezig werden gehouden met weinig zinvolle werkzaamheden. Politieke vluchtelingen mochten geen betaalde arbeid verrichten, maar een bevriende Nederlandse pater wist Horodisch een vrijwilligersbaantje te bezorgen op de universiteitsbibliotheek van Fribourg. Ze vonden in die stad een onderkomen in een nonnenklooster. Horodisch' ouders, die in de jaren dertig naar de Verenigde Staten waren geëmigreerd, stuurden geld voor hun levensonderhoud. De rest van de oorlog brachten ze door in Fribourg.

Ter gelegenheid van de verjaardag van koningin Wilhelmina in 1944 publiceerden de Nederlandse vluchtelingen in Zwitserland dit boekje met toekomstdromen over het bevrijde vaderland. De uitgave was een coproductie van Max Gans - later bekend geworden als de auteur van het *Memorboek* van het Nederlandse jodendom - en Abraham Horodisch. Het omslag werd ontworpen door Alice Garnmann. UBA/BC

WEDEROPSTANDING

Ook Erasmus overleefde de oorlog, zij het ternauwernood. Vossiek bleef het bedrijf uitmelken tot augustus 1944, toen hij op zestigjarige leeftijd alsnog werd opgeroepen voor militaire dienst. Een volgende Duitse bewindvoerder liquideerde het restant van de boekenvoorraad. Hij was van plan Erasmus te gebruiken voor de verkoop van nationaal-socialistische lectuur, maar dat gedachtegoed viel aan de straatstenen niet te slijten. Het duurde dan ook niet lang voordat de winkel leeg stond. Het brandstofgebrek tijdens de laatste oorlogswinter deed de houten boekenkasten verdwijnen in de kachels van kleumende Amsterdammers. Martin Oppenheim, die begin mei 1945 opdook vanuit zijn onderduik, had een sleutel van de winkel bewaard. Hij trof bij binnenkomst een grote ravage aan.

Horst Garnmann, een jongere neef van Alice, was in 1938 als jongen van vijftien naar Nederland gekomen. Met het oog op de toestand in Duitsland vonden zijn ouders het beter hem naar het buurland te sturen. Aanvankelijk verbleef hij in Rotterdam, maar na het bombardement op die stad verhuisde hij naar Arnhem. In de zomer van 1941 bracht hij op de fiets een bezoek aan zijn nicht en haar echtgenoot in Amsterdam, met wie hij naderhand het contact verloor. In 1943 was hij in Amsterdam gaan wonen, waar hij zich in leven hield met allerlei baantjes. Hij had geen idee hoe het zijn familieleden was vergaan. Op 10 mei 1945 belde hij aan bij Erasmus, waar de deur werd opgedaan door Oppenheim.

Gezamenlijk ruimden ze de puinhoop op en openden de winkel. Aldus begon het dienstverband van Horst Garnmann bij Erasmus, dat uiteindelijk bijna een halve eeuw zou duren. Voorlopig viel

Kennisgeving aan de clientèle dat Erasmus na meer dan drie jaar zijn activiteiten hervat en binnenkort een nieuwe catalogus uitbrengt (februari 1946). Aangezien de oplage daarvan beperkt is wegens de papierschaarste, dienen geïnteresseerde klanten een exemplaar aan te vragen bij Erasmus. UBA/bc

Tijdsbeeld rond 1950: het 'verwarmings-systeem' van Erasmus, tevens warmwatervoorziening en theestof. De prullenmand naast de kachel doet nogal brandgevaarlijk aan in een winkel vol met boeken. AE

er trouwens weinig te verkopen, bij gebrek aan boeken en klanten. Wel wisten de startende ondernemers in de maanden na de bevrijding een aardige omzet te behalen uit de verkoop van geïllustreerde bladen, die tegemoet kwamen aan een grote nieuwshonger. 's Ochtends om negen uur stonden de begerige kopers al te wachten in een rij tot op het Rokin.

Het echtpaar Horodisch keerde in het najaar van 1945 terug naar Amsterdam. Dankzij een lening van een bevriende vluchteling had Horodisch in Zwitserland een partij Franse en Engelse boeken kunnen kopen. Aangezien men in Amsterdam sinds lang verstoken was van verse aanvoer, veroorzaakten deze 'buitenlandse nieuwe' in december 1945 een kleine sensatie. Het leeggeplunderde antiquariaat moest vanuit het niets worden opgebouwd. Omdat de handel in tweedehands boeken vrij was, schoten de antiquariaten na de oorlog als paddestoelen uit de grond. De uitbaters daarvan hadden veelal geen benul van boeken, in tegenstelling tot Horodisch en Oppenheim. Vooral de laatste ondernam geregeld strooptochten langs de concurrentie om de winkelvoorraad van Erasmus aan te vullen.

Rembrandt, tekening van de doopsgezinde predikant Cornelis Claesz. Anslo (1641).

Afbeelding uit Otto Benesch' verzamelwerk *The Drawings of Rembrandt* (Londen 1954-1957), dat een mijlpaal vormt in de ontwikkeling van Erasmus tot kunstboekhandel en bibliotheekleverancier. uBA/bc

Zulke tactieken hielden het bedrijf in leven, maar niet meer dan dat. Er was geen geld voor inkoop, krediet was niet te krijgen en de vraag naar boeken was gering. In zakelijk opzicht waren de eerste jaren na de bevrijding uiterst moeizaam. Volgens een balans uit 1945 begon Erasmus na de oorlog met een negatief saldo van vijftienduizend gulden. De posten die niet in geld konden worden uitgedrukt - omgekomen familieleden, vrienden en klanten - wogen nog veel zwaarder. Ook Paul Auerbach, de stille vennoot van Erasmus, had de oorlog niet overleefd. Horodisch restitueerde naderhand zijn aandeel in het bedrijfskapitaal aan zijn erfgenamen. Hij gebruikte daarvoor de 'Wiedergutmachung' die hij van de Bondsrepubliek ontving.

De plotselinge dood van Oppenheim in 1949 was een zware tegenslag, maar in datzelfde jaar begon de na-oorlogse malaise zich ten goede te keren. Een rijke Zuid-Amerikaanse boekenverzamelaar verleende Erasmus de opdracht om een omvangrijke bibliotheek samen te stellen. Het antiquariaat deed ook goede zaken met oude Duitse boeken, die in Nederland bij gebrek aan belangstelling in groten getale op de markt kwamen. Horodisch kocht ze goedkoop in en verkocht ze aan Amerikaanse bibliotheken.

VOORUITZIENDE BLIK

Ook de handel in nieuwe boeken trok aan in het begin van de jaren vijftig. Erasmus ontwikkelde zich aanvankelijk tot een algemene boekhandel en voerde een breed assortiment op het gebied van literatuur en wetenschappen. Binnenshuis ontstond de werkverdeling dat Horst Garnman* de in- en verkoop van nieuwe boeken voor zijn rekening nam, terwijl Horodisch zich op de eerste verdieping voornamelijk bezighield met de handel in oude boeken. De winkelruimte aan het Spui bleek echter spoedig te klein voor het groeiende aanbod van nieuwe boeken. Garnman nam in die omstandigheden een beslissing die getuigde

* Horst Garnmann liet op den duur de laatste 'n' van zijn naam achterwege, in overeenstemming met de Nederlandse spelling. Zijn nicht Alice was nog kariger met de 'n' en gebruikte de naam 'Garman'. In de tekst worden beiden voortaan aangeduid met hun Nederlandse naamsvarianten.

FIG. 956 (Cat. No. 759)

van een vooruitziende blik: hij besloot de moderne afdeling van Erasmus om te bouwen tot een gespecialiseerde boekhandel in kunstboeken. Alle romans, dichtbundels, reisgidsen, woordenboeken en wat dies meer zij verdwenen uit de schappen.

Voor de begrippen van die tijd was het hoogst ongebruikelijk dat een boekhandel zich richtte op een 'niche' van de markt. Terwijl anderen vasthielden aan de formule van een zo breed mogelijk assortiment, profileerde Erasmus zich als specialist in kunstboeken. Wat destijds een gewaagde stap was, bleek op den duur een gouden greep. Daarnaast ontwikkelde Erasmus een ander opmerkelijk specialisme, namelijk boekgeschiedenis. Horodisch' persoonlijke belangstelling vormde de aanzet tot deze oriëntatie, die zowel oude als nieuwe boeken omvatte. Gedurende meer dan veertig jaar was Erasmus de enige boekhandel in Nederland die op dit gebied alles kon aanbieden. Ook in internationaal opzicht was deze expertise in een destijds weinig courante discipline uniek. Het huidige bedrijf houdt deze boekhistorische traditie in ere.

Kwam de specialisatie deels voort uit gebrek aan fysieke ruimte, zij was ook te danken aan een mentale ruimte die bij vakgenoten ontbrak. Erasmus was van huis uit meer kosmopolitisch ingesteld dan andere Nederlandse boekhandels. Evenals Horodisch ontwikkelde Garnman een scherp oog voor de internationale aspecten van de boekhandel. Aan de specialisatie lag tevens een weloverwogen calculatie ten grondslag, want het kunstboek bood interessante zakelijke mogelijkheden. Otto Benesch' fameuze verzamelwerk *The Drawings of Rembrandt*, dat tussen 1954 en 1957 verscheen bij uitgeverij Phaidon in Londen, bleek een bestseller en een winstmaker. Ondanks de prijs van f 600 wist Erasmus een groot aantal exemplaren van de zesdelige serie te verkopen aan wetenschappelijke bibliotheken en musea in binnen- en buitenland.

Deze institutionele klantenkring maakt duidelijk dat de specialisatie gepaard ging met een tweede wending, die grote gevolgen zou hebben: vanaf het begin van de jaren vijftig begon Erasmus zich te ontwikkelen tot een internationaal leverancier aan bibliotheken. Op den duur zou dit aspect van het bedrijf de boekwinkel en het antiquariaat volledig overvleugelen. Horodisch had een werkzaam aandeel in het ontstaan van de verzendboekhandel, maar haar ontwikkeling en bloei na 1960 waren in hoge mate het werk van Horst Garnman. Op termijn bepaalden zijn inspanningen tevens het aanzien van het huidige bedrijf, dat sinds 1991 uitsluitend actief is als bibliotheekleverancier.

Alfred Kubin, 'Pierrot' (1922).

Als schooljongen leerde Horodisch het werk van de Oostenrijkse kunstenaar Kubin (1877-1959) kennen en werd gegrepen door diens 'zwarte romantiek'. Hij bezat een volledige verzameling van Kubins grafische werk en wijdde daaraan verschillende publicaties. In 1952 organiseerde hij een Kubin-tentoonstelling in Amsterdam. Hij correspondeerde met de kunstenaar, die op zijn aandringen een geïllustreerde uitgave verzorgde van het werk van de Oostenrijkse dichter Georg Trakl. UBA/BC

VERBREIDING VAN DE HORIZON

Worden de jaren vijftig in de Nederlandse geschiedenis gewoonlijk aangeduid als de periode van wederopbouw, in het geval van Erasmus kan men beter spreken van nieuwbouw. De toenemende oriëntatie op wetenschappelijke instellingen vereiste het opbouwen van een netwerk van internationale relaties. Meer nog dan tegenwoordig waren persoonlijke contacten met bibliothecarissen, conservatoren en wetenschappers van groot belang. Horodisch en Garnman waren verplicht hun gezicht te laten zien, wanneer zij het vertrouwen wilden winnen van buitenlandse klanten. In hun streven Erasmus aan de man te brengen legden zij een verbazende mobiliteit aan de dag.

Gemakshalve verdeelden beide heren de wereld in rayons. Horodisch bereisde Frankrijk en Engeland, landen die hij ook in vooroorlogse jaren placht te bezoeken. Hij legde vruchtbare contacten met universiteiten en musea, terwijl hij bovendien deze reizen aangreep om inkopen te doen voor zijn antiquariaat. Zijn actieradius in Europa strekte zich uit tot Italië. Vanaf 1950 bewoog

'Ridder in de orde van het boek'.

Op zijn reizen door de Verenigde Staten legde Horodisch een verzameling aan van cartoons over boeken, boekverkopers, lezers en schrijvers. In 1952 publiceerde hij over het onderwerp een artikel, dat hij illustreerde met zijn vondsten. UBA/bc

hij zich niet alleen in de Oude, maar ook in de Nieuwe Wereld. Om het jaar reisde hij naar de Verenigde Staten, waar zijn bejaarde ouders woonden en waar vele Duitse vrienden een toevlucht hadden gevonden.

Alice Garman* vergezelde hem op deze transatlantische expedities, die werden ondernomen per vrachtschip om de reiskosten te drukken. Zo'n bezoek aan de Verenigde Staten duurde gewoonlijk drie maanden en bleef geenszins beperkt tot New York: Horodisch doorkruiste het gehele continent in lange treinreizen van oost naar west en van noord naar zuid. Hij bezocht alle belangrijke universiteiten en musea van Noord-Amerika en wist vele belangrijke klanten aan zich te binden. Verscheidene van die instellingen behoren nog steeds tot de klantenkring van Erasmus.

Op zijn beurt deed Horst Garnman de acquisitie in het Duits-talige gebied van Europa, terwijl hij daarnaast actief was aan gene zijde van het IJzeren Gordijn. In de jaren van de Koude Oorlog wekten zijn reizen naar de DDR, Tsjecho-Slowakije en Hongarije de argwaan van de Nederlandse geheime dienst. Bedreef deze reiziger naar het Oostblok onder het mom van de boekhandel staatsgevaarlijke activiteiten? Zijn statenloosheid maakte hem in de ogen van de veiligheidsbeambten des te verdachter.

De Koude Oorlog en de bijbehorende kille achterdocht behoren gelukkig tot het verleden. Toen Garnman enige jaren geleden uit nieuwsgierigheid zijn dossier bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst opvroeg, bleken zijn bewegingen van indertijd nauwlettend in de gaten te zijn gehouden. De surveillance was een tamelijk overbodige exercitie, te meer omdat de vreedzame aard van zijn missie een bijdrage leverde aan de internationale ontspanning. Zijn naturalisatie tot Nederlander in 1957 gaf hem een grotere bewegingsvrijheid. Acht jaar eerder had de eveneens statenloze Horodisch een Nederlands paspoort verworven.

RUILHANDEL EN VRIENDENDIENST

Het kosmopolitische karakter van Erasmus kwam tot uitdrukking in een opmerkelijke ruilhandel met de Sovjet-Unie. Deze was het gevolg van een reis die Horodisch aan het einde van de jaren vijftig maakte naar St. Petersburg, of juist naar het

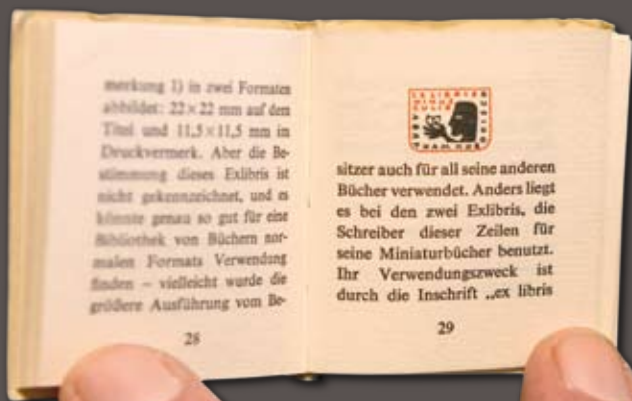
toenmalige Leningrad. Tijdens een bezoek aan de Hermitage nam hij de gelegenheid te baat om de conservatoren te attenderen op Erasmus' aanbod van kunstboeken. Zijn kennis van het Russisch maakte het leggen van zulke contacten gemakkelijk. De behoefte aan westerse literatuur bleek groot, maar de Hermitage noch andere Russische musea beschikten over deviezen om deze te kunnen aanschaffen.

De conservatoren reageerden dan ook positief op Horodisch' voorstel om westerse kunstboeken te leveren in ruil voor Russische. Dankzij deze transacties in natura was Erasmus als enige West-Europese boekhandelaar in staat om Russische kunsthistorische werken aan te bieden. De vriendschappelijke uitwisseling van boeken tussen Rusland en Nederland hield ruim een decennium stand. Vanaf de jaren zeventig betrokken de inkooporganisaties van Rusland en andere communistische staten in

Hendrik Nicolaas Werkman, omslag van het tijdschrift *The next call* (1926). Afbeelding uit H.A.P. Grieshaber e.a., *Hommage à Werkman* (Stuttgart 1957; New York 1958). Deze eerste internationale uitgave over de drukker-kunstenaar Werkman (1882-1945) verscheen in samenwerking met het Stedelijk Museum in Amsterdam. Erasmus speelde een belangrijke rol in de verkoop en propageerde het boek door middel van een speciale prospectus. UBA/bc

* Zie noot op p 28

VERZAMELWOEDE

De hartstocht van de verzamelaar richt zich op bepaalde objecten en houdt zich in stand door het verlangen naar meer. Zijn ideaal is de volledigheid van zijn collectie, maar als voorschot daarop ontleent hij genot aan het verzamelen omwille van het verzamelen. Hij berijdt zijn stokpaardjes en koestert zijn schatten. Verzamelen is een levensstijl en zelfs een zijnswijze.

Horodisch was een geboren verzamelaar, een aanleg die voor een antiquaar een professionele noodzaak is. Zijn leven lang bouwde hij met grote vasthoudendheid aan zijn uiteenlopende collecties, die veelal ook de grondslag vormden van zijn geschriften. Het spectrum van zijn belangstelling bestreek zowel oude boeken als moderne kunst. Enige van zijn verzamelingen kwamen reeds ter sprake - de collectie expressionistische kunst die hij opbouwde in Berlijn, zijn complete verzameling van het werk van de Oostenrijkse kunstenaar Alfred Kubin en zijn uitdijende boekhistorische collectie.

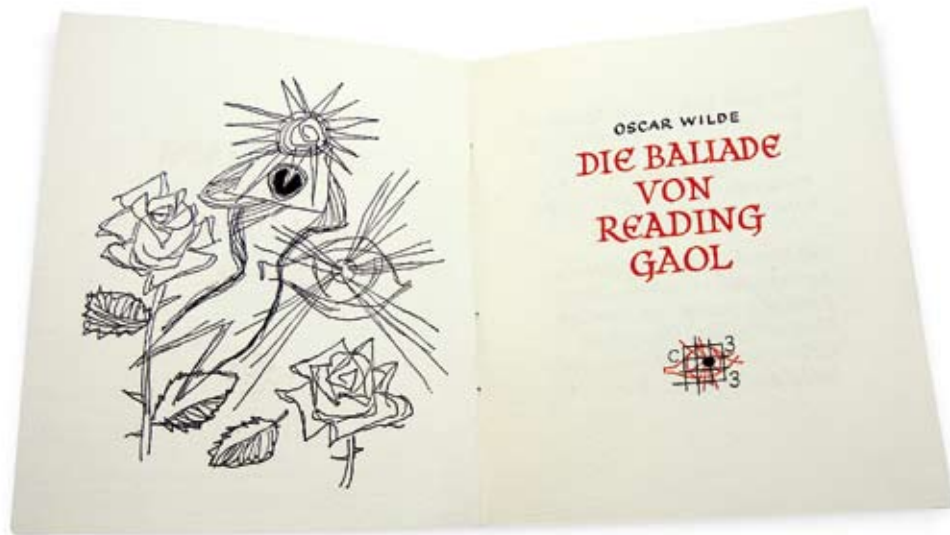
Ook zijn belangstelling voor het geïllustreerde boek omvatte zowel het heden als het verleden. Hij schreef boeken over het illustratieve werk van eigentijdse kunstenaars als Kubin en Picasso, maar bezat daarnaast een unieke verzameling geïllustreerde werken uit de zestiende eeuw. Zijn voorliefde ging uit naar de houtsneden van weinig bekende Renaissance-kunstenaars als Bernard Salomon en Pierre Vase. Zij waren de historische tegenhangers van de twintigste-eeuwse expressionisten, wier houtsneden evenzeer een verzamelobject waren. Sinds de Soncino-Gesellschaft zijn belangstelling voor het joodse boek had gewekt, vormden judaïca een constante in zijn verzameldrift en een specialisme van zijn antiquariaat. Zijn verzameling Russische boeken werd volgens een kenner slechts overtroffen door twee publieke collecties, namelijk die van de Bibliothèque nationale in Parijs en die van het Ost-Europa Institut in München.

Naast deze omvangrijke collecties ontstonden kleinere, zoals een verzameling eerste drukken van alle uitgaven van Heinrich von Kleist. Naar verluidt had hij subcollecties aangelegd met intrigerende namen als 'bibliomanie' en 'bibliofobie'. Een andere opmerkelijke verzameling omvatte alle uitgaven van Oscar Wilde's *Ballad of Reading Gaol*, met inbegrip van zeldzame Japanse en Friese vertalingen. Nadat Horodisch in 1918 de ballade had leren kennen in een biblioefie editie van uitgeverij Hyperion in Leipzig, verwierf hij in de jaren twintig nog drie Duitse uitgaven van het gedicht. Dit kwartet vormden de aanzet tot een verzameling die hij in de Verenigde Staten en elders

Enige exlibris die Alice Garman ontwierp voor de boekcollecties van haar echtgenoot. De volledige verzameling bestond uit 21 exlibris, die werden uitgegeven als *Bookplates in pen and ink* (New York 1954; oplage 300 exemplaren).

AE

Onder: Horodisch, *Miniatur Exlibris* (Amsterdam 1966; uitgave van Erasmus). Het miniatuurboekje is opengeslagen bij de beschrijving van het mini-exlibris dat Alice Garman maakte voor zijn verzameling miniatuurboekjes. UBA/BC

Horodisch bezat een verzameling van alle uitgaven van Oscar Wilde's *Ballad of Reading Gaol*. Alice Garman leverde daaraan een bijdrage met deze door haar gekalligrafeerde en geïllustreerde miniatuureditie (1961). AE

uitbouwde met alle edities waarop hij de hand kon leggen. De neerslag van deze wereldwijde literaire speurtocht was *Oscar Wilde's Ballad of Reading Gaol. A bibliographical study* (New York, 1954).

Miniatuurboekjes waren een andere bibliothele liefhebberij met wortels in de jaren twintig. Op grond van een echtelijke traditie leverde Alice Garman een jaarlijkse bijdrage aan deze verzameling kleinigheden. Begin 1943, tijdens hun verblijf in het Zwitserse interneringskamp Sumiswald, wilde zij haar man een verjaarsgeschenk geven. Bij gebrek aan geld en winkels vervaardigde zij een dertigtal tekeningetjes en naaide die met de hand in tot een miniatuurboekje. Sinds die tijd maakte zij elk jaar zo'n boekje voor zijn verjaardag, tevens hun trouwdag. In 1967 wijdde het Letterkundig Museum in Den Haag een tentoonstelling aan haar handgemaakte unica, die volgens de openingstoespraak van de directeur verrassend weinig ruimte in beslag namen in vergelijking met folianten. Enige van haar miniboekjes verschenen in druk als bibliothele uitgaafjes.

Het echtpaar deelde een passie voor het kleine, zoals ook tot uitdrukking kwam in hun verzameling Japanse miniatuurbeeldjes (netsuke's). Een andere gezamenlijke liefhebberij was het exlibris, wederom een object van klein formaat. Alice Garman was een bekende ontwerpster van exlibris en Horodisch wijdde aan dat onderwerp enige publicaties. Het miniatuurboekje dat zij in 1952 voor hem maakte bevatte twintig ontwerpen van exlibris, bestemd voor zijn verschillende boekenverzamelingen; twee jaar later werd dit kleinood uitgegeven onder de titel *Bookplates in pen and ink* (New York, 1954).

Een van de exlibris was bedoeld voor de verzameling miniatuur-

boekjes, wat de ontwerpster verplichtte tot een uiterst minimale maatvoering. Zij moest priegelen op de vierkante millimeter om haar ontwerp passend te maken voor een bladspiegel van vierkante centimeters. Op zijn beurt raakte Horodisch geïntrigeerd door het mini-exlibris als boekhistorisch verschijnsel, wat uitmondde in een publicatie over het onderwerp. Zijn *Miniatuur Exlibris* werd in 1966 uitgegeven door Erasmus, uiteraard in de vorm van een miniatuurboekje met een bladspiegel van 58 bij 54 millimeter.

Een soortgelijke interactie in kleinschaligheid kwam op gang toen Alice Garman in 1963 een serie postzegels ontwierp, de zogenaamde 'kinderpostzegels'. Van de weeromstuit ontwikkelde Horodisch een eigenaardige hobby die hij omschreef als 'bibliofielatie'. Hij onderzocht de afbeeldingen van boeken, schrijvers, bibliotheken en drukpersen op postzegels en publiceerde over dat onderwerp enige artikelen.

GESTAGE GROEI

In de jaren zestig en zeventig ontwikkelde Erasmus zich onder leiding van Horst Garnman tot een belangrijk leverancier aan bibliotheken. Ook de boekhandel en het antiquariaat floreerden tijdens deze decennia, maar de verzendboekhandel nam een steeds groter deel van de omzet voor haar rekening. Geleidelijk en geruisloos voltrok zich een verschuiving in de relatieve inbreng van de drie bedrijfsonderdelen. Rond 1980 was het aandeel van de verzendboekhandel opgelopen tot 85% van de totale omzet, terwijl de boekwinkel en het antiquariaat samen het restant bijdroegen. Horodisch trok zich met het klimmen der jaren meer en meer terug op zijn antiquariaat en liet de dagelijkse leiding over aan Garnman, sinds 1970 vennoot van Erasmus. Ook de buitenlandse reizen werden nu waargenomen door Garnman, die grote waarde hechtte aan het persoonlijke contact met klanten. Hij was veelvuldig onderweg om het internationale netwerk van afnemers te onderhouden en nieuwe relaties aan te knopen.

Bedrijfsstrategieën die Garnman indertijd invoerde worden door het huidige Erasmus in ere gehouden. Hij legde grote nadruk op de actieve benadering van klanten, met name door het verstrekken van informatie over nieuwe titels. De kunst van deze dienstverlening was tweeledig: aan de ene kant moest het aanbod worden toegesneden op de behoefte van de klant, aan de andere kant was het zaak zo tijdig mogelijk te beschikken over de benodigde informatie. Garnman maakte een sport van het verwerven van uitgeversinformatie vóór de verschijning van de officiële catalogi.

In haar *Bibliophantasia* (Hamburg 1952; oplage 250 exemplaren) presenteert Alice Garman excentrieke lezers zoals 'Professor Schulze'. AE

Gewapend met deze voorkennis wist hij geregeld de concurrentie de loef af te steken. Het was te danken aan zijn goede contacten dat de Oxford en Cambridge University Presses hun 'Advance Information Sheets' toestuurd aan Erasmus. Slechts de intimi van de grote universitaire uitgevers stonden op de verzendlijst van deze voorpublicaties.

Erasmus stelde zich op als intermediair tussen uitgevers en afnemers. Zichtzendingen aan bibliotheken waren een ander aspect van de actieve benadering van klanten. Buitenlandse afnemers werden in de gelegenheid gesteld hun facturen te voldoen in lokale valuta, wat hun de moeizame omrekening van wisselkoersen bespaarde. Naast veel rekenwerk bracht deze dienstverlening voor Erasmus de verplichting met zich mee het internationale geldverkeer van dag tot dag te volgen. Duitse marken moesten worden omgerekend in Franse franken en Amerikaanse dollars in Italiaanse lire. Het arbeidsintensieve rekenwerk leidde in de oertijd van de automatisering tot de aanschaf van een factuermachine. Het eigentijdse monster moest elke morgen worden gevoed met de dagkoersen en werd door de medewerkers met enige vrees bejegend.

De internationale reputatie van Erasmus berustte op de expertise in kunstboeken, zij het dat het aanbod van de verzendboekhandel in de loop van de tijd steeds breder werd. De levering aan bibliotheken bestreek het gehele gebied van de geesteswetenschappen en kon desgewenst worden uitgebreid met andere

Gratis reclame voor Erasmus: aan de hand van de Amsterdamse boekhandel legt de Zweedse giro aan zijn klanten uit hoe betalingsopdrachten voor het buitenland moeten worden ingevuld (1969). AE

De medewerkers van Erasmus rond 1970, met Horodisch in het midden. Schuin achter hem, met bril en stropdas, staat Horst Garmman. AE

Girering till utlandet

Har mottagaren i sitt land ett postgirokonto, kan Ni girera betalningarna.

POSTGIRO BUREAU DE CHEQUES POSTALES STOCKHOLM		UTLANDSGIRO		Adressat UTLANDSGIRO		Adressat	
Kontonummer 28 88 28 (Försv. 13148) UTLANDSGIRO		Kontonummer 46 28 88 28		Kontonummer 28 88 28		Kontonummer 28 88 28	
B. Persson Storgatan 25 123 45 STORSTAD Haag 23 40 79		B. Persson Storgatan 25 123 45 STORSTAD Haag 23 40 79		B. Persson Storgatan 25 123 45 STORSTAD Haag 23 40 79		B. Persson Storgatan 25 123 45 STORSTAD Haag 23 40 79	
Belopp 67 50		Belopp 67 50		Belopp 67 50		Belopp 67 50	
Erasmus Antiquariaat		Erasmus Antiquariaat		Erasmus Antiquariaat		Erasmus Antiquariaat	
Amsterdam		Amsterdam Nederländerna		Amsterdam		Amsterdam	
Faktura 1322-6-69		Storstad den 16.5.69		B. Persson			

Blanketten "Utlandsgiro" ifyllt för girering till Holland. Beloppet här angivet av avsändaren i floriner (holl. mynt). Omläring till svenskt mynt görs av postgirokontoret efter gällande dagskurs.

Kontou

Efter varje omsätt
omsättningar sam
Med kontoutdrag
Ni fyllt i och mott

Kontoutdragen ä
På baksidan finns

I varje blänketthä
komma ihåg bet
utom få gratis frå

Alla betalningsup
förs och expedie
lördagar, midson

Anmärkning mot

disciplines. Fotomechanische herdrukken, mogelijk gemaakt door het nieuwe procédé van de offset, waren in de jaren zestig een bron van vele bestellingen. Bij bibliotheken in Oost-Europese landen bestond grote vraag naar gereproduceerde naslagwerken, terwijl ook Duitse bibliotheken deze aanschafte om hun oorlogsschade te herstellen. Ook fotomechanische facsimile's van middeleeuwse manuscripten waren in die tijd veelgevraagd en pasten goed in Erasmus' profiel. Incidentele bestellingen van kunstboeken kwamen uit alle windstreken, van Kenia tot Jamaica en van de Filippijnen tot Iran. De postbodes in de Amsterdamse binnenstad ontwikkelden een grote vaardigheid in het ontcijferen van cryptische adresseringen.

Door de sterke groei van het aantal buitenlandse bestellingen bood het pand aan het Spui op den duur te weinig ruimte voor de verzendboekhandel. In 1969 verhuisde deze naar de Voetboogstraat 18, op een loopafstand van enige minuten. De bestel- en factuereer afdeling bleef gevestigd op de tweede verdieping van

Elk jaar tekende Alice Garman een nieuwjaarskaart die werd toegezonden aan de relaties van Erasmus. Haar ontwerpen waren veel te modern naar de zin van de redacteur van het *Nieuwsblad van de Boekhandel*. Jaar op jaar placht hij knorrig commentaar te geven op de zijns inziens onbegrijpelijke tekeningen: (1957): 'Een knappe nieuwjaarskaart door Alice Horodisch-Garman.. Maar waarom ligt er een vis met een vork op het hoofdtooisel van het zwarte personage?' (1958, zie afbeelding): 'Wij kunnen deze tekening bijzetten bij de vele raadselen die ons in deze wereld al onverstaanbaar waren.' (1959): 'Een kaart waarbij een psycho-analytische verklaring noodzakelijk is.' (1960) 'Een nieuwjaarskaart met twee poezen, twee handen en een postzegel van 1 cent in de palm van een van de handen. Zoals gewoonlijk ontgaat ons weer de symboliek'. JHM

het Spui. Garnman en zijn rechterhand Alma van Saane bleven eveneens op de oude locatie en bestierden vanuit een kantoorje onder de trap de wereldwijde zaken van het bedrijf.

Van meet af aan had Erasmus een meer internationaal karakter dan bibliotheekleveranciers in andere landen. Soortgelijke bedrijven elders exporteerden boeken van eigen bodem naar buitenlandse klanten en importeerden buitenlandse boeken ten behoeve van binnenlandse klanten. Erasmus daarentegen had een minder nadrukkelijke binding met het land van herkomst, wat ook te maken had met de geringe omvang van de Nederlandse bibliotheekmarkt. Als bibliotheekleverancier legde Erasmus zich toe op een transitohandel die zich weinig aantrok van grenzen en nationale beperkingen. Het Amsterdamse bedrijf leverde Engelse boeken aan Duitse bibliotheken, of Italiaanse aan Amerikaanse - elk gewenst boek aan elke klant, waar ook ter wereld. Deze internationale flexibiliteit is Erasmus' grote kracht gebleken.

BOEKHANDEL EN ANTIQUARIAAT

In Amsterdam was de winkel van Erasmus voor kenners een begrip. De moderne boekhandel was vanouds nauw verweven met de verzendboekhandel; de laatste was uit de eerste ontstaan, beide afdelingen waren tot 1969 gevestigd in hetzelfde pand en Horst Garnman gaf leiding aan beide. De specialisatie op kunstboeken was een gemeenschappelijke noemer van boekhandel en verzendboekhandel. De voortdurende inventarisatie van nieuwe titels kwam beide afdelingen ten goede. De winkel aan het Spui had dankzij deze synergie een subliem internationaal aanbod van kunstboeken en was in Nederland ongetwijfeld de beste op

dit gebied. In 1974 werd de staf versterkt door de jonge Michael Martens, die voor zijn komst ervaring had opgedaan in de buitenlandse boekhandel. Hij werd op den duur de leider van de boekwinkel en is vijfendertig jaar later nog steeds werkzaam bij Erasmus.

De winkel had een klantenkring van geleerden, studenten en kunstliefhebbers. Ook buitenlanders uit de internationale entourage van de verzendboekhandel brachten geregeld een bezoek aan het Spui. Zij kenden Erasmus als een mondiaal opererende bibliotheekleverancier en stonden vaak verbaasd bij het betreden van de ouderwetse en kleinschalige thuisbasis. Ze waanden zich in de wereld van Dickens, maar een inspectie van de boekenkasten was voldoende om hen uit de droom te helpen. Achter het uiterlijk van een 'quaint old shop' verschool zich een winkel van eigentijdse en internationale allure.

De stijlvolle etalages van Erasmus waren beroemd in Amsterdam. Deze 'oosterse' etalage stamt uit de vroege jaren zeventig.

AE >

Zijne Majesteit Gustaf Adolf VI van Zweden knielt voor de schatten van Erasmus. Foto rond 1970. AE

人
の
書
評

海生書

FOR SALE

Catalogus nr. 324 van Erasmus
Antiquariaat. AE

De dickensiaanse beking was nog sterker op de eerste verdieping, waar het antiquariaat was gevestigd. Dit was het heiligdom van Horodisch, die in de loop der jaren terzijde werd gestaan door een reeks van assistenten. Het antiquariaat was de oorspronkelijke gedaante van het bedrijf, dat zich op de winkelramen aan het Spui nog steeds afficheerde als 'Erasmus Antiquariaat en Boekhandel. Inkoop van boeken en bibliotheken'. De traditionele vlag dekte de lading echter steeds minder, want het antiquariaat werd meer en meer een enclave van oude boeken binnen het veranderende bedrijf. Het was gerenommeerd in binnen- en buitenland, maar stond door zijn oriëntatie los van de andere bedrijfsonderdelen.

Het antiquariaat had een eigen klantenkring en was een trefpunt van Horodisch' kennissenkring - geleerden, schrijvers, antiquaren en bibliofielen. Het had ook zijn eigen internationale netwerk, los van dat van de verzendboekhandel. Horodisch kocht in op buitenlandse veilingen, verspreidde zijn catalogi over de gehele wereld en leverde aan buitenlandse klanten. Zijn roem reikte tot in Zweden, getuige het feit dat koning Gustaf Adolf rond 1970 het antiquariaat met een bezoek vereerde. Een foto van die gebeurtenis maakt duidelijk dat Zijne Majesteit het niet beneden zijn waardigheid achtte om voor Horodisch' schatten door de knieën te gaan.

De specialismen van het antiquariaat kwamen overeen met Horodisch' eigen belangstelling: zestiende-eeuwse drukken, judaïca, oosterse kunst, biblioflie, boekhistorie en Duitse literatuur (waaronder veel Exil-literatuur). Catalogi voor deelgebieden

Op 28 juni 1978 ontving Abraham
Horodisch uit handen van prins Bernhard
de Zilveren Anjer voor zijn verdiensten
op cultureel gebied. AE

werden opgesteld door medewerkers, maar de jaarlijkse catalogus van oude werken bleef het werk van de oude meester.

Op 28 juni 1978 werd Horodisch op grond van zijn culturele verdiensten onderscheiden met de Zilveren Anjer. Tijdens een plechtigheid in het Paleis op de Dam werd het ereteken hem opgespeld door Z.K.H. Prins Bernhard, die in zijn toespraak Horodisch' talrijke publicaties op boekhistorisch gebied roemde. Hij omschreef de gelauwerde als een toonbeeld van het erasmiaanse humanisme, dat in zijn intellectuele openheid de beste weerlegging is van geestelijke bekrompenheid.

NADAGEN VAN DE PATRIARCH

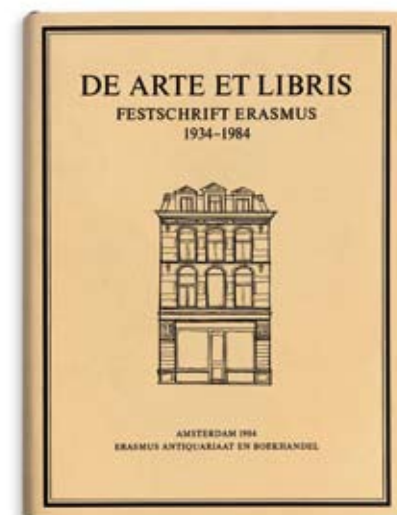
Het vijftigjarig bestaan van Erasmus kreeg in 1984 veel aandacht in de pers. Het jubilerende bedrijf - of juister gezegd, Horodisch - bracht een kloeke herdenkingsbundel uit, getiteld *De Arte et Libris. Festschrift Erasmus 1934-1984*. Zoals Karl H. Presser schreef in zijn recensie in het *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, het boek was 'een monument... voor en van Abraham Horodisch'. Op de leeftijd van 86 jaar celebreerde de oude geleerde nog eenmaal zijn boekenliefde.

Evenals in het eerdere *Amor Librorum* (1958) leverde een verscheidenheid van auteurs een bijdrage op boekhistorisch terrein. Ook deze bundel had een brede internationale opzet, met artikelen in het Frans, Engels, Nederlands en Duits. Afgezien van Nederland waren de auteurs afkomstig uit Duitsland (12), Zwitserland (2), Polen (1), Italië (2), Engeland (2) en de Verenigde Staten (2). Redactie en opmaak werden verzorgd door Horodisch zelf, die een jaar lang al zijn tijd besteedde aan dit boek. Hij was in 1920 zijn loopbaan begonnen als uitgever van mooie boeken en wilde dat aan het einde van zijn leven nog eenmaal herhalen. De rijke en rijk geïllustreerde bundel was de zwanenzang van de bibliofiel.

Het herdenkingsjaar 1984 was een dubbel jubileum, aangezien het vijftigjarig bestaan van Erasmus samenviel met het vijftigjarig huwelijk van het echtpaar Horodisch. Alice Garman maakte de feestelijkheden nog mee, maar overleed op 12 december 1984 op de leeftijd van 79 jaar. Het was een zware slag voor haar echtgenoot, die in de rouwadvertentie gewaagde van het 'wolkenloze leven' dat zij samen hadden gehad. In totaal waren zij 54 jaar samen geweest.

Nog geen maand later ontving Horodisch een doctoraat *honoris causa* van de Universiteit van Amsterdam. De academische erkenning was de bekroning van zijn loopbaan, al viel de publieke

De Arte et Libris (1984), met op het
omslag een tekening van de winkel van
Erasmus aan het Spui. AE

plechtigheid hem zwaar door het recente verlies van zijn vrouw. Het eredoctoraat werd hem verleend wegens 'de constante stroom van hoogstaande en gewaardeerde wetenschappelijke studies' die hij op boekhistorisch en bibliografisch gebied had gepubliceerd. Ter gelegenheid van de 353-ste Dies Natalis van de universiteit werden nog drie doctores h.c. benoemd, onder wie de voormalige minister-president Joop den Uyl.

Ook de historicus Boris Sapir, voorheen werkzaam bij het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis, ontving bij deze gelegenheid een eredoctoraat. Tijdens de plechtigheid in de Grote Zaal van het Amsterdamse Concertgebouw stelden Horodisch en Sapir met verbazing vast dat zij allebei in de stad Lodz waren geboren, respectievelijk in 1898 en 1902. De levens van beiden, getekend door de wisselvalligheden van de twintigste eeuw, kruisten elkaar tijdens hun erepromotie in het Concertgebouw. In het Russisch gingen de twee oude heren tachtig jaar terug in de tijd, herinneringen uitwisselend aan Lodz rond de eeuwwisseling. Ze hervonden de verloren tijd op een plaats waar ze haar niet hadden verwacht.

Ondanks de toenemende ongemakken van de ouderdom bleef Horodisch werken. Elke dag kwam hij naar het Spui en besteedde dan met enige moeite de trap naar zijn antiquarisch heiligdom op de eerste verdieping. Hij kon niet zonder het gareel van zijn werk en zijn boeken, des te minder na de dood van zijn vrouw. Erasmus was zijn leven, ook tijdens zijn laatste jaren. Eind september 1986 maakte hij een ongelukkige val, toen hij een veiling wilde bezoeken waar enige bijzondere zestiende-eeuwse drukken werden aangeboden. Hij herstelde slecht en zijn gezondheid liet steeds meer te wensen over. Abraham Horodisch overleed op 7 november 1987, op de leeftijd van 89 jaar en negen maanden. Het verscheiden van de geleerde boekhandelaar werd herdacht in een stroom van necrologieën in kranten en tijdschriften.

Horodisch liet zijn verzamelingen na aan de staat Israël. Zijn boekencollecties werden opgenomen in de bibliotheek van de universiteit van Tel Aviv. Bijzondere vermelding verdient de unieke verzameling van achtduizend 'boeken over boeken', die hij in de loop van zijn leven had opgebouwd. De collectie omvatte vrijwel alles wat sinds de zestiende eeuw op dat gebied was verschenen. In een passend eerbetoon aan de schenker stelde de universiteit de 'Abraham Horodisch Chair of Book History' in, die thans wordt bezet door professor David S. Katz. Zijn kunstcollectie, voor het merendeel werk van Duitse expressionisten, schonk hij aan het Tel Aviv Museum of Art. De verzameling netsuke-miniaturen die hij met zijn vrouw had opgebouwd werd ondergebracht in het Tikotin Museum of Japanese Art in Haifa.

Relatiegeschenk ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van Erasmus: kristallen presse-papier. AE

< Erepromotie van Abraham Horodisch, 8 januari 1985. AE

Max Pechstein (1881-1955), 'Het doden van het wild voor het feestmaal' (1911).

De houtsnede is gedrukt op krantenpapier en ingekleurd met oranje, gele en groene waterverf. Oorspronkelijk verschenen in *Der Sturm* (1912), het tijdschrift van de expressionistische avant-garde. De houtsnede maakt deel uit van de collectie die Horodisch naliet aan het Tel Aviv Museum of Art. De collectie in haar geheel bestond uit ongeveer 1000 houtsneden, 50 tekeningen, meer dan 80 portfolio's met grafisch werk en 90 kunstboeken. TAM

NIEUW BLOED

In het herdenkingsjaar 1984 hadden Horodisch en Garnman zich niet alleen bezonnen op het verleden, maar ook op de toekomst. De oudste directeur had destijds al de leeftijd der zeer sterken bereikt en de jongste was de zestig gepasseerd. Nieuw bloed was nodig om de continuïteit van Erasmus veilig te stellen. Getuige de advertentie die de heren plaatsten werden aan de opvolger hoge eisen gesteld: hij moest een universitaire achtergrond hebben, doorkneed zijn in de boekhandel en meerdere talen beheersen. De kandidaat die bij beide directeurs in de smaak viel was Kurt Tschenett, woonachtig in Hamburg. Niet alleen verenigde hij de gewenste kwaliteiten in zijn persoon, hij verkeerde in de unieke positie dat hij ze kon verdubbelen: ook zijn echtgenote Sasha Brunsmann kwam naar Amsterdam om aan Erasmus een nieuw élan te geven. Beiden hadden een lange staat van dienst in de boekhandel.

Kurt Tschenett werd geboren in Greifswald (Oost-Duitsland) en vluchtte in 1958 als jongen van dertien met zijn familieleden naar de Bondsrepubliek. Hij bezocht in Dortmund de middelbare school en werd opgeleid tot boekhandelaar bij boekhandel Borgmann in die stad. Daar leerde hij Sasha Brunsmann kennen, die in hetzelfde bedrijf haar opleiding als boekhandelaar kreeg. Nadat Kurt zijn leertijd had afgerond, volgde hij een vakopleiding

tot bibliothecaris en documentalist. Vanaf 1972 studeerde hij filosofie aan de universiteit van Bochum en voltooide deze studie na vier jaar met de titel Magister Artium. Sindsdien was hij werkzaam als bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek van Dortmund, waar hij in 1978 de 'Fachprüfung für den höheren Dienst' aflegde. Beroepsmatig kreeg hij in die tijd al te maken met Erasmus, die een leverancier was van deze bibliotheek. Wanneer Horst Garnman de ronde deed in Duitsland, kwam hij ook in Dortmund op bezoek.

Sasha Brunsmann werkte na het afronden van haar opleiding enige tijd in de Verenigde Staten, eerst als au-pair en later als boekhandelaar in San Francisco. Eind 1967 keerde ze terug naar Duitsland en begon te werken bij boekhandel Brill in Keulen, een dochteronderneming van de gelijknamige wetenschappelijke uitgeverij uit Leiden. In 1972 verhuisde ze naar Amsterdam, waar ze in dienst trad van de Europese vestiging van de Amerikaanse bibliotheekleverancier Richard Abel. Dit bedrijf werd geleid door een boekhandelaar die ook bij Borgmann in Dortmund was opgeleid, namelijk Bernhard Starkmann. Abel liep in de jaren zeventig voorop in de automatisering van de boekhandel, of juister gezegd hij liep daarop vooruit. Omdat de klanten nog niet rijp waren voor de nieuwe technologie, ging Abel in 1976 te gronde aan de wet van de remmende voorsprong. Het bedrijf werd overgenomen door de Britse boekhandel Blackwell, die het Amerikaanse deel voortzette als Blackwell North America. Bernhard Starkmann gebruikte zijn kennis en ervaring om in hetzelfde jaar in Londen een eigen bedrijf op te richten onder de naam 'Starkmann Library Services'.

Na haar Amsterdamse periode maakte Sasha een avontuurlijke reis van een jaar door Azië, die haar via Turkije, Afghanistan, Iran en India naar Bali voerde. In 1976 ging ze werken voor Starkmann in Londen, terwijl Kurt in diezelfde tijd in Dortmund werkzaam was. Met treinen, boten en vliegtuigen viel de afstand tussen beide steden te overbruggen, maar op den duur gaven ze toch de voorkeur aan een gemeenschappelijk leven. In 1978 verhuisde Kurt naar Londen, waar hij eveneens in dienst trad bij Starkmann Library Services. In het begin van de jaren tachtig accepteerde Kurt het aanbod van de firma Blackwell om leiding te geven aan haar activiteiten op het vasteland van Europa. De nieuwe European Sales Manager koos Hamburg als operatiebasis, waar Sasha een baan vond bij de klantenservice van de Duitse vestiging van de Amerikaanse uitgeverij McGraw-Hill.

Juist toen zij in Hamburg hun zaken op orde hadden, kwam Erasmus op hun weg. Het kosmopolitische duo besloot het avontuur aan te gaan en verhuisde in de zomer van 1984 naar Amsterdam.

VERANDERENDE TIJDEN

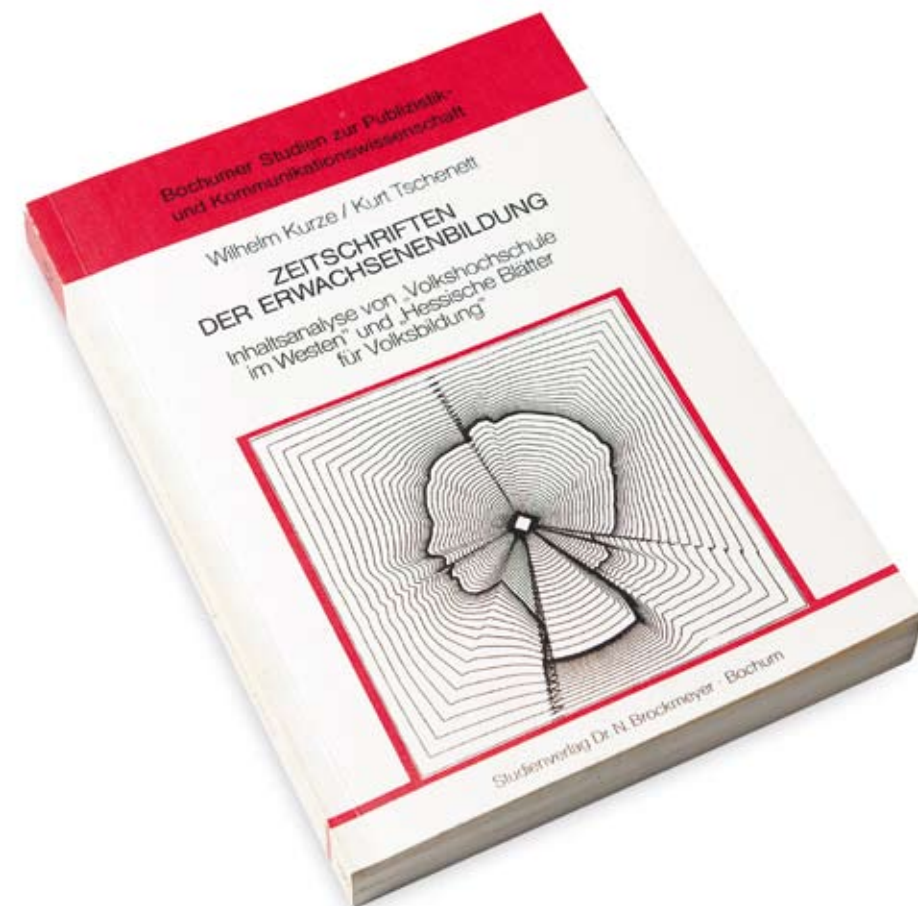
Alma van Saane, de rechterhand van Garnman, nam rond dezelfde tijd afscheid van Erasmus om met haar echtgenoot een eigen zaak te beginnen. Haar taak in de verzendboekhandel werd overgenomen door Sasha Brunsmann. Was Erasmus in juridisch opzicht tot dusverre het eigendom van Horodisch, met ingang van 17 oktober 1984 werd het bedrijf omgezet in een Besloten Vennootschap. Horodisch, Garnman en Tschenett hadden een gelijk aandeel in de firma en een gelijkwaardige positie als directeur. Terwijl Sasha dankzij haar eerdere Amsterdamse jaren weinig moeilijkheden had met de taal, zag Kurt zich genoodzaakt een stoomcursus Nederlands te volgen. Erasmus mag dan in zijn buitenlandse contacten elke gewenste taal spreken, binnenshuis is de voertaal Nederlands.

Anno 1984 was Erasmus een gerenommeerd leverancier aan bibliotheken, maar het was duidelijk dat de bedrijfsvoering moest worden aangepast aan de eisen des tijds. De veranderende tijden dwongen ook Erasmus tot verandering. De praktische organisatie van de verzendboekhandel had zich in de loop der jaren gevormd en liet geen verdere uitbreiding toe. In het pand aan de Voetboogstraat kampte men met ruimtegebrek. De huisvesting op twee locaties bracht veel heen-en-weer geloop van medewerkers met zich mee. Ingesleten routine en efficiëntie stonden veelal op gespannen voet. Zo had men de gewoonte fotokopieën te maken in de Universiteitsbibliotheek, om de hoek op het Singel. Het kostte Kurt Tschenett enige moeite om Horodisch te overtuigen dat een kopieerapparaat een nuttige investering was.

De nieuwkomers beseften dat Erasmus op termijn niet kon overleven zonder ingrijpende modernisering. Garnman deelde die visie en ondersteunde hun streven om de bedrijfsvoering op een meer eigentijdse leest te schoeien. Zij verbeterden de logistiek van de boekendoorloop, stroomlijnden de administratieve verwerking en bedachten een betere systematiek voor de vervolgoorders. Soms kon met eenvoudige middelen de efficiëntie worden verhoogd. Legendarisch in Erasmus' annalen is de invoering van de plastic folder voor bestelbonnen, die destijds nog geretourneerd werden naar de klanten. Tot dusverre werden deze losjes gebundeld met een elastiekje en niet zelden waren ze onvindbaar. Men was nu eenmaal gewend aan dat elastiekje en niemand kwam op het idee het anders te doen. Niet alleen de bedrijfsvoering, ook de bedrijfscultuur veranderde. Kurt en Sasha probeerden de medewerkers verantwoordelijk te maken voor de gang van zaken, in plaats van deze alleen uit te voeren.

In 1986 diende zich de mogelijkheid aan een grote bedrijfshal te huren aan de Nieuwe Herengracht 123A, die naderhand in eigendom werd verworven en nog steeds het domicilie is van Erasmus. In vergelijking met het overvolle pand aan de Voetboogstraat was deze voormalige meubeltoonzaal een zee van ruimte. De verhuizing van de verzendboekhandel loste niet alleen het ruimtegebrek op, maar bood tevens de gelegenheid de bedrijfsvoering te optimaliseren. De fysieke en administratieve verwerking van bestellingen kon op de nieuwe locatie worden ingericht in samenhang met de automatisering, die zich aandienende als de volgende stap. Garnman stemde van harte in met de verhuizing, maar Horodisch had moeite de ontwikkelingen bij te benen. Toen de oude heer de nieuwe bedrijfsruimte in ogenschouw kwam nemen, werd hij overweldigd door de omvang: 'Was dat nu werkelijk nodig?' Het was werkelijk nodig.

De 'Magisterarbeit' van Kurt Tschenett over volwassenen-educatie werd in 1977 gepubliceerd door de Universiteit van Bochum. Zijn co-auteur Wilhelm Kurze kwam eveneens in de boekhandel terecht: hij werd boekhandelaar en uitgever in Oberhausen.

VERNIEUWING

Erasmus was ooit begonnen als antiquariaat annex boekhandel, maar had zich sinds de jaren vijftig geleidelijk ontwikkeld tot een internationale bibliotheekleverancier. De omzetten van het antiquariaat en de boekwinkel, beide nog gevestigd aan het Spui, vielen in het niet bij die van de verzendboekhandel. Het overlijden van Horodisch wierp de vraag op of het antiquariaat nog wel levensvatbaar was. Aanvankelijk wilde men deze traditionele gedaante van Erasmus in ere houden, maar het bleek moeilijk een antiquaar te vinden die beschikte over de vereiste kwaliteiten.

Hartmut Erlemann, die bij Erasmus het vak nog had geleerd van Horodisch, was in het begin van de jaren tachtig een eigen antiquariaat begonnen. Hij was de aangewezen persoon om het antiquariaat van Erasmus voort te zetten, maar na enige aarzeling gaf hij de voorkeur aan zijn eigen bedrijf. Bij gebrek aan een geschikte kandidaat namen Garnman en Tschenett het besluit om het slecht renderende antiquariaat op te doeken. Aan het einde van de jaren tachtig werd de overgebleven voorraad oude boeken geleidelijk verkocht en geveild.

Gelijktijdig met de afwikkeling van het antiquariaat diende zich de vraag aan of de winkel aan het Spui in stand moest blijven. Sinds het overlijden van Horodisch werd de vestiging in de binnenstad uitsluitend bemand door Michael Martens, die leiding gaf aan de boekhandel. De winkel van Erasmus had nog steeds een onovertroffen assortiment van kunstboeken en stond in hoog aanzien bij een select publiek van schrijvers, geleerden en liefhebbers. Kunstkenner hadden de gewoonte een veiling bij Christie's op het Rokin te combineren met een bezoek aan Erasmus op het Spui, op loopafstand van elkaar. De kunstboekhandel was enig in zijn soort en had bij ingewijden de status van een instituut.

In 1991 verstreek echter het huurcontract en verlenging impliceerde een verdrievoudiging van de winkelhuur. Bovendien verkeerde het pand in een deplorabele toestand en was een kostbare renovatie onvermijdelijk. De olopemde kosten maakten voortzetting van de winkel tot een onrendabele optie. Destijds was een verzendboekhandel nog wettelijk verplicht een boekwinkel in eigenlijke zin te exploiteren, maar aan dat voorschrift kon ook worden voldaan door een verkooppunt in te richten in het pand aan de Nieuwe Herengracht.

In het licht van deze overwegingen viel het besluit om na het antiquariaat ook de boekwinkel op te heffen. Na meer dan vijfenvijftig jaar nam Erasmus afscheid van zijn oude onderkomen aan het Spui. De vaste klanten verloren een plek waar zij zich thuis hadden gevoeld. Tot de entourage behoorden verschillende schrijvers die zich gaarne verpoosden temidden van het rijke aanbod van nieuwe en oude boeken. Toen Cees Nooteboom bezig was met zijn boek *Voorbije Passages* (1981), werd hij gekweld door de vraag waarom de schilder Tiepolo rond het midden van de achttiende eeuw in Würzburg verbleef. Tijdens een wandeling door de stad liep hij binnen bij Erasmus en vond het antwoord in het antiquariaat: 'een weelderig uitgevoerd boek uit 1956: *Tiepolo, die Fresken der Würzburger Residenz*'.

De schrijver Boudewijn Büch kwam geregeld op bezoek om een kopje thee te drinken en zich te laven aan de geleerdheid van Horodisch. Hij droeg zijn in 1988 verschenen *Boekenpest* op aan de nagedachtenis van de antiquaar. In de ogen van oude getrouwen veroorzaakte de verdwijning van Erasmus een leemte in de binnenstad. Een journalist gewaagde zelfs van een esthetisch verlies, omdat de smaakvolle etalages uit het stadsbeeld waren verdwenen. Met name Horst Garnman had een reputatie opgebouwd als kundig etaleur.

Het afscheid van het Spui ontnam Erasmus tevens de kans op een filmrol. Een andere klant was de auteur Harry Mulisch, in wiens *Ontdekking van de Hemel* (1992) het antiquariaat van Erasmus een belangrijke rol speelt. Toen het boek in 2001 werd verfilmd, was het helaas niet langer mogelijk de desbetreffende scènes *in situ* op te nemen. Aan het Spui waren de boekenkasten vervangen door pizza-ovens. Een antiquariaat in Leiden deed dienst als vervangende locatie en werd voor de gelegenheid omgedoopt in 'Erasmus'. Het zal de meeste toeschouwers zijn ontgaan dat hier sprake was van een schijnbare wederopstanding.

Na het afstoten van antiquariaat en winkel concentreerde Erasmus zich op datgene wat sinds jaar en dag zijn 'core-business' was: de grootschalige leverantie van boeken aan wetenschappelijke instellingen. Het bedrijf presenteerde zich voortaan als 'Erasmus Boekhandel', met weglating van het antiquariaat dat vanouds de naam sierde. Wel bleef het traditionele epitheton deel uitmaken van de inschrijving bij de Kamer van Koophandel. Niet ten onrechte, want opmerkelijk genoeg beleeft het antiquariaat een digitale wedergeboorte. Erasmus biedt sinds enige jaren een 'out-of-print search service' aan, die op verzoek van klanten oudere boeken opspoorde met behulp van het internet.

Pseudo-Erasmus in the film
'De ontdekking van de hemel' (2001),
naar de roman van Harry Mulisch (1992).
Het boek speelt zich deels af in het
antiquariaat van Erasmus, maar ten tijde
van de filmopnames bestond dit niet
meer. Hoofdrolspelers Stephen Fry
en Greg Wise begeven zich naar een
boekhandel die Erasmus heet, maar in
werkelijkheid een Leids antiquariaat is.

ERASMUS EN HERMES

De externe bedrijfsvoering van Erasmus is een uitwisseling met het internationale netwerk van klanten en uitgevers, de interne een complexe logistiek voor het verwerken van een enorme stroom boeken. De buiten- en binnenkant zijn op elkaar afgestemd: wat de uitwendige Erasmus aandraagt als vraag, moet de inwendige kunnen omzetten in een aanbod.

Horst Garnman deed sinds de jaren zestig het beheer van de buitenlandse relaties, wat in de praktijk betekende dat hij elk kwartaal twee à drie weken op reis was. Hij hechtte grote waarde aan het persoonlijk contact met klanten en streefde ernaar hen elk jaar eenmaal te bezoeken. In de loop van de jaren tachtig werden Kurt Tschenett en Sasha Brunsmann door hem geïntroduceerd bij de afnemers van Erasmus. Zij namen in toenemende mate het relatiebeheer en de daaruit voortvloeiende reizen van hem over. Kurt opereerde in Duitsland en Zwitserland, terwijl hij daarnaast de Verenigde Staten voor zijn rekening nam. Sasha was vooral actief in Frankrijk - waarover straks meer - en verkende de markt in Scandinavië. Frankrijk en de Verenigde Staten waren de landen waar Horodisch indertijd klanten had geworven. Toen Sasha en Kurt vele jaren later deze markten opnieuw bewerkten, knoopten ze aan bij de contacten die hij had gelegd en maakten ze gebruik van zijn adressenbestanden.

De interne bedrijfsvoering stond sinds het midden van de jaren tachtig in het teken van de automatisering. Zoals bij alle bedrijven ging de invoering van de nieuwe technologie gepaard met kinderziekten. De eerste stap was kantoorautomatisering, die de medewerkers vertrouwd maakte met de computer. Ingrijpender was de automatisering van de stroom bestellingen en facturen, die moest worden afgesteld op de eisen van afnemers en uitgevers. Erasmus koos voor Hermes, een standaardstelsel voor boekverkoopers dat door de Boekhandels Groep Nederland (BGN) werd gebruikt als winkelsoftware. De functionaliteit van het systeem moest echter aanzienlijk worden uitgebreid om te kunnen beantwoorden aan de specifieke behoeften van de bibliotheekleverancier. De automatisering van de administratieve processen werd vergemakkelijkt door de voorafgaande stroomlijning van de bedrijfsprocessen. Omgekeerd werd de fysieke verwerking van bestellingen versneld dankzij de automatisering.

De metamorfose die Erasmus sinds 1984 had ondergaan werd duidelijk zichtbaar in de bedrijfsresultaten. In tien jaar tijd was de omzet van het bedrijf meer dan verdubbeld, ondanks het wegvallen van antiquariaat en boekwinkel. Horst Garnman kon in 1993 met een gerust hart terugtreden in een *otium cum dignitate*.

Horst Garnman. AE

Erasmianen in hun werkomgeving.

Hij was inmiddels zeventig jaar oud en had bijna vijftig jaar lang zijn beste krachten gewijd aan het bedrijf. Sasha Brunsmann werd na zijn vertrek de mededirecteur van Kurt Tschenett. Gezien de toenemende complexiteit van het bedrijf had geen van beiden deze opgave alleen aangekund. Gezamenlijk leggen zij een vindingrijkheid aan de dag die geheel in de geest is van de mythologische Hermes, de god van de handel.

STAPELMARKT VAN BOEKEN

De buitenkant verraadt weinig van de binnenkant, zodat de wandelaar op de Nieuwe Herengracht geneigd is aan Erasmus voorbij te lopen. Het bedrijf heeft geen uitnodigende etalage en is niet herkenbaar als boekhandel. Bij binnenkomst betreedt de bezoeker een ruim kantoor met boekenkasten langs de wanden. De duizenden kunstboeken die daarin zijn uitgesteld vormen een indrukwekkende illustratie van Erasmus' specialisme. Hoewel

De Nieuwe Herengracht in 1890, met de sluis die de ingang vormt naar het Entrepotdok. Het huidige domicilie van Erasmus bevindt zich iets buiten het beeld, links van de huizenrij langs de gracht. SAA >

de wettelijke verplichting op het aanhouden van een boekwinkel is vervallen, vormen ze nog steeds een winkelaanbod. Althans in overdrachtelijke zin, want verkoop van de tentoongestelde boeken is geen hoofdzaak en klanten komen hier nauwelijks. Slechts de incidentele liefhebber komt zich op afspraak verlustigen in deze selectie.

Achter deze ontvangstruimte ligt de grote bedrijfshal, in bouwkundig opzicht een typisch Amsterdamse oplossing. Een dubbel grachtenpand is uitgebouwd met een ‘achterhuis’ dat de ruimte van twee tuinen in beslag neemt. Tussen de talloze boekenstellingen in de hal bevinden zich de werkplekken van de medewerkers. In dit zenuwcentrum van Erasmus heerst een grote bedrijvigheid. Mensen zijn bezig binnengekomen boeken uit te pakken en op de juiste plaats te zetten, anderen maken uitgaande bestellingen gereed. Telefoongesprekken worden gevoerd in alle mogelijke talen. Pallets met grote stapels verpakte boeken staan gereed voor verzending. In dit emporium komen boeken uit vele landen samen en vanaf hier vinden ze hun weg naar afnemers over de hele wereld.

Vlaktbij Erasmus, aan de overkant van de Nieuwe Herengracht, bevindt zich het Entrepotdok. Deze haven werd rond 1830 gebouwd en is welbeschouwd een historische mislukking. Hij was bedoeld om de zeventiende-eeuwse positie van Amsterdam als ‘stapelmarkt’ voor de wereldhandel nieuw leven in te blazen, maar maakte die belofte nimmer waar. De leegstaande pakhuizen raakten in verval en werden verbouwd tot woonhuizen. De beoogde stapelmarkt van goederen in het Entrepotdok kwam niet tot stand, maar een paar honderd meter verderop ontstond een bloeiende stapelmarkt van boeken. Erasmus is het eigentijdse toonbeeld van de transitohandel die Amsterdam in het verleden groot heeft gemaakt.

Een astronomische hoeveelheid boeken gaat door het bedrijf heen, dat de schakel vormt tussen uitgever en bibliotheek. Bulkverwerking is hier echter uit den boze. Elk boek vergt aandacht en maakt aanspraak op afzonderlijke behandeling. Elk boek is een unicum dat afkomstig is van een bepaalde uitgever en bestemd is voor een bepaalde afnemer. Erasmus verwerkt boeken *en gros*, maar administratie en logistiek zijn afgestemd op de verwerking *en détail*. Het werk vereist grote nauwkeurigheid en fouten zijn uit den boze: onberispelijke aflevering is het eerste gebod van de boekhandel. Het tweede gebod eist tijdige aflevering, zodat het arbeidsintensieve proces steeds onder tijdsdruk staat. De doorloopnelheid is hoog, want de bestellingen moeten binnen een paar dagen op de plaats van bestemming zijn.

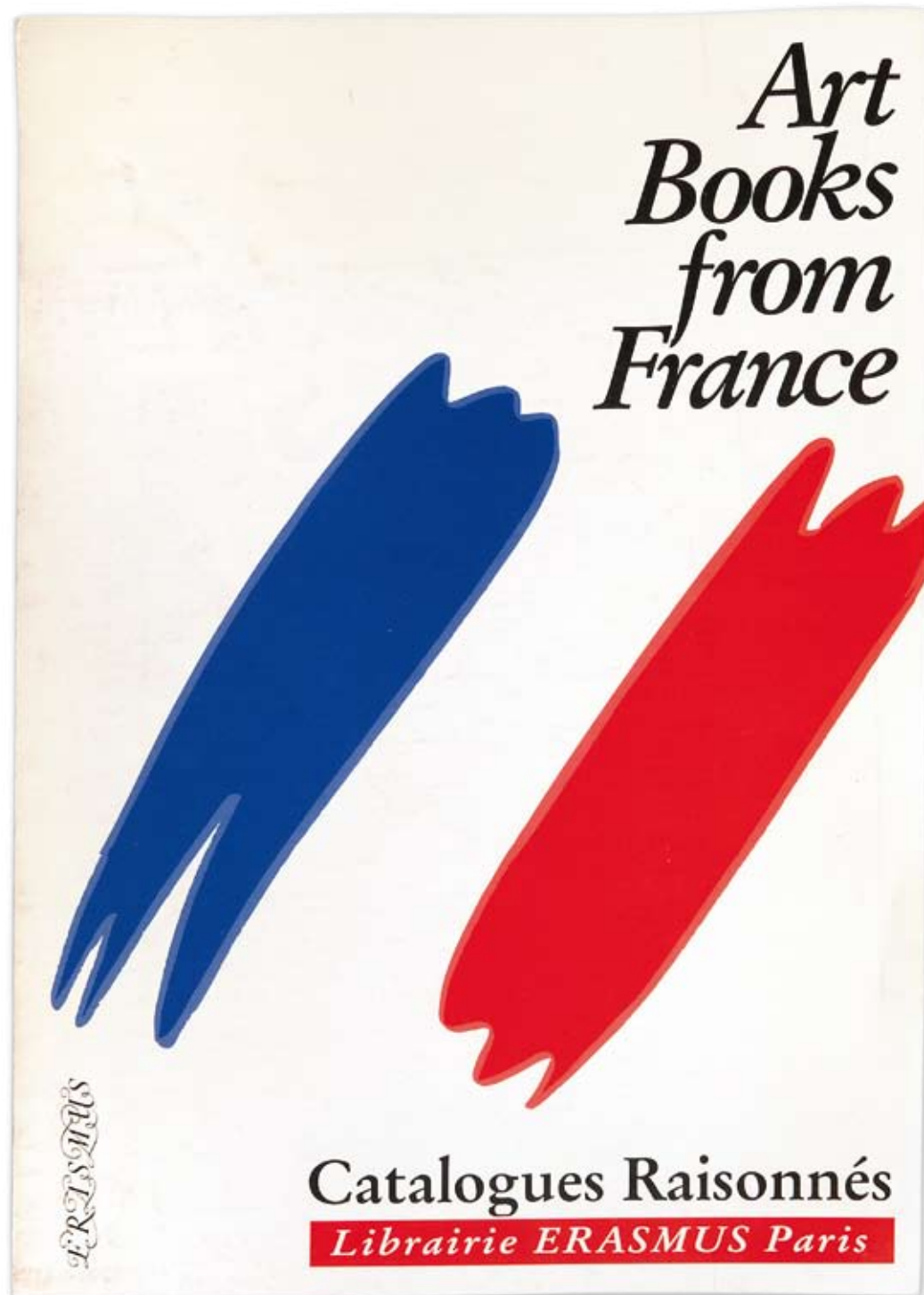

Sasha Brunsmann voor de gebouwen van de Bibliothèque nationale in Parijs.

LIBRAIRIE ERASMUS IN PARIJS

Zoals gezegd ondernam Sasha Brunsmann aan het einde van de jaren tachtig verschillende reizen om de Franse markt te verkennen. Frankrijk nam destijds binnen het internationale boekhandelsverkeer een uitzonderingspositie in en gold bij de beroepsgroep als een ‘lastig’ gebied. De Franse productie van wetenschappelijke boeken was hoog en het land telde vele belangrijke uitgeverijen. De toelevering aan het buitenland werd echter bemoeilijkt doordat de automatisering in de Franse boekhandel minder ver was voortgeschreden dan elders. Franse leveranciers konden slecht inspelen op de wensen en behoeften van buitenlandse bibliotheken en waren niet in staat de service te leveren die men in andere landen gewend was. Frankrijk was een kink in de kabel van de internationale boekhandel.

De moeizame export van Franse publicaties vormde een probleem voor bibliotheken in andere Europese landen en de Verenigde Staten. Van verschillende kanten bereikte Erasmus het verzoek om Franse boeken met dezelfde hoogwaardige service te leveren als boeken uit andere landen. Analyse van de markt en overleg met afnemers in Duitsland en de Verenigde Staten voerden tot het besluit een filiaal op te zetten in Parijs. Na een intensieve verkenning van mogelijke locaties viel de keuze op de rue Basfroi 28 in het XI-de arrondissement. Op 5 december 1990 werd Librairie Erasmus opgericht, waarvan Beate Jahnel de eerste bedrijfsleider en de stuwende kracht was. Sommige door haar aangestelde medewerkers van het eerste uur werken nog steeds

bij de Librairie, zoals Frédéric Martinez en Corinne Schnaébelé. Tegenwoordig wordt de Parijse vestiging geleid door Angelika Walch, die daar eerder werkzaam was geweest en terugkeerde met haar elders opgedane ervaring.

Bijna twintig jaar later is Librairie Erasmus nog steeds gehuisvest in de rue Basfroi, zij het dat de omgeving in de loop van de tijd een ander aanzien heeft gekregen. Rond 1990 was het XI-de arrondissement een tamelijk vervallen buurt in het centrum van Parijs, waar men zich 's avonds laat beter niet op straat kon vertonen. Dankzij een intensief proces van stadsvernieuwing veranderde de wijk in de loop van de jaren negentig in een aangename woonbuurt met vele restaurants en winkels. De rue Basfroi en aangrenzende straten hebben in deze metamorfose een mondaine allure gekregen.

De vestiging in het centrum van Parijs heeft als aangename bijkomstigheid dat de klanten van Librairie Erasmus kunnen profiteren van een unieke leveringsservice. De Parijse uitgevers hebben de gewoonte loopjongens of 'coursiers' rond te sturen, die ook op het kantoor van Erasmus dagelijks de bestellingen komen afhalen. Reeds de volgende dag staan zij op de stoep met de bestelde boeken, die de Librairie per ommegaande doorstuurt naar haar afnemers. Een ander voordeel van de Parijse vestiging is dat zij te boek staat als een Franse onderneming: vele bibliotheken houden vast aan het idee dat een boekhandelaar bij voorkeur gevestigd dient te zijn in het land waar de geleverde boeken vandaan komen.

De synergie tussen de vestigingen in Amsterdam en Parijs is hoog, dankzij het feit dat beide organisaties dezelfde bedrijfsvoering hebben en dezelfde geautomatiseerde systemen gebruiken. De huidige communicatiemiddelen maken het gemakkelijk intensieve contacten te onderhouden, terwijl de TGV de fysieke afstand tussen Parijs en Amsterdam binnen een paar uur overbrugt. Nu en dan organiseren de medewerkers van beide vestigingen gemeenschappelijke personeelsfeestjes met toeristische excursies. Eén daarvan gaf aanleiding tot het ongebruikelijke schouwspel van Franse boekhandelaren die zich per fiets voortbewogen door het platteland ten noorden van Amsterdam.

In haar oorspronkelijke opzet was Librairie Erasmus gericht op het leveren van Franse boeken aan bibliotheken buiten Frankrijk. Duitse en Nederlandse instellingen behoorden tot de eerste afnemers, maar de klantenkring werd spoedig uitgebreid met bibliotheken in de Verenigde Staten, Engeland en Italië. Ging de dochteronderneming in Parijs van start met twee medewerkers, mettertijd groeide het personeelsbestand uit tot veertien personen.

Catalogus van Librairie Erasmus in Parijs:
een overzicht van Franse kunstboeken. AE

De medewerkers van Erasmus-Parijs.

De toename van het aantal medewerkers maakte het tevens nodig de kantoorruimte uit te breiden, wat binnen het pand aan de rue Basfroi kon worden gerealiseerd.

Librairie Erasmus heeft zich ontwikkeld tot een vooraanstaand leverancier van Franse boeken aan buitenlandse bibliotheken, maar levert deze ook steeds vaker aan Franse bibliotheken. In 2003 maakte Erasmus zijn entree op de Franse markt, waarvoor het nieuwe 'droit de prêt' een opening bood; deze regeling heeft niet alleen betrekking op auteursrechten en leenvergoedingen, maar legt tevens de maximale kortingen vast die leveranciers aan Franse bibliotheken mogen verlenen. Dankzij scherpe aanbiedingen en hoogwaardige service verwierf Erasmus een goede naam in de Franse bibliotheekwereld. Het bedrijf heeft onder meer het vertrouwen gewonnen van de Bibliothèque nationale de France, die zowel van de Parijse als de Amsterdamse vestiging een belangrijke klant is geworden. Librairie Erasmus levert kwantitatief en kwalitatief een grote bijdrage aan de firma en naar verwachting zal haar rol in de toekomst nog toenemen.

Naast de Parijse dochteronderneming stichtte Erasmus in 1993 een filiaal in Keulen, gevestigd in de Thieboldsgasse 97 in de binnenstad. De Keulse vestiging ontleende haar bestaan aan de verplichting de BTW over de Duitse omzet af te dragen in Duitsland. Een verkoopkanaal met een Duitse registratie was een

pragmatische oplossing voor dat fiscale struikelblok. Een paar jaar later werden buitenlandse bedrijven die in Duitsland opereerden in staat gesteld op eigen naam een Duits belastingnummer te verwerven. Daardoor verviel de noodzaak van fysieke aanwezigheid in Duitsland en verloor Erasmus-Keulen zijn *raison d'être*.

ERASMUS NU

Een boekhandelaar moet inspelen op de eisen en kansen van een complexe markt, maar hij/zij dient rekening te houden met de mogelijkheden van het eigen bedrijf. Een concurrerende marktpositie vereist een voortdurende verbetering van de bedrijfsvoering en de dienstverlening. Beslissingen over de toekomst worden genomen in het spanningsveld tussen buiten- en binnenwereld. Een evenwichtige interactie tussen beide resulteert in een duurzame groei, die tevens kan worden omschreven als de optimale vorm van continuïteit.

Vanuit dat organische ontwikkelingsperspectief heeft het beleid van Kurt Tschenett en Sasha Brunsmann rijke vruchten afgeworpen. De omzet van Erasmus is sinds het begin van de jaren tachtig verzesvoudigd, terwijl zich een soortgelijke gestage groei voordeed in het aantal bestellingen. Verwerkte Erasmus in 1984 ongeveer tweeduizend bestellingen per maand, tien jaar later was dat aantal reeds drie keer zo groot geworden en sindsdien is het nogmaals verdubbeld. In de drukste maand van het jaar 2008 liep het aantal verwerkte bestellingen op tot twintigduizend. Ten opzichte van het voorafgaande jaar nam in 2008 de totale hoeveelheid verkochte boeken toe met 15 %. Deze sterke toename werd gerealiseerd met hetzelfde aantal medewerkers en was vooral te danken aan aanpassingen van het bedrijfsproces. De herinrichting van de verpakkingsafdeling en de invoering van nieuwe verpakkingsmachines maakten een snellere en meer efficiënte verwerking van de bestellingen mogelijk.

De geografische samenstelling van de orderportefeuille heeft zich in de loop der tijd gewijzigd. Vijfentwintig jaar geleden haalde Erasmus tachtig procent van zijn omzet uit Duitsland en Zwitserland, terwijl de resterende twintig procent afkomstig was uit Frankrijk en de Verenigde Staten. Tegenwoordig, bij een zes maal grotere omzet, wordt ruim een derde gerealiseerd in het Duitstalige cultuurgebied en eveneens een derde in Frankrijk. Vijftien procent van de huidige omzet is afkomstig uit de Verenigde Staten, terwijl Nederland en Italië gezamenlijk een soortgelijk aandeel leveren. Door Erasmus' oriëntatie op de

internationale bibliotheekwereld is het thuisland een relatief kleine maar stabiele afnemer. De gunstige ontwikkeling is mede te danken aan de taakverdeling tussen Kurt Tschenett, Sasha Brunsmann en Dirk Raes. Deze laatste trad in 1995 in dienst als verkoopleider en is thans adjunct-directeur van Erasmus. Kurt en Sasha konden aan hem de verantwoordelijkheid voor de Amerikaanse en Franse markten overdragen.

Zes hoofden met meer dan 150 jaar

ervaring in de boekhandel.

Boven, van links naar rechts:

Kurt Tschenett, Gerdine van den Heuvel
en Sasha Brunsmann.

Onder: Michael Martens, Hans Pronk
en Boy Kuperus.

Bibliotheken van universiteiten, wetenschappelijke instellingen en musea zijn de voornaamste afnemers van Erasmus. Gerenomde instituten in Europa en Noord-Amerika maken sinds jaar en dag deel uit van onze klantenkring. Bij sommige oude klanten bestrijkt de relatie met Erasmus inmiddels meerdere generaties van bibliothecarissen. Met andere instellingen is de relatie van meer recente datum, zoals de reeds genoemde Bibliothèque nationale de France. Ook de British Library en de Nationale Bibliotheken van Nederland, Duitsland, Oostenrijk,

Luxemburg, Estland, Letland en Tsjechië behoren tot de nieuwere klanten.

De internationale oriëntatie komt tot uitdrukking in deelname aan buitenlandse vakbeurzen, zoals de congressen van de American Library Association en ARLIS/NA (Art Library Society of North America). Daarnaast is Erasmus een vaste deelnemer aan de Duitse Bibliothekartag en de Charleston Conference, evenals aan de Buchmesse in Frankfurt en de beurzen van Londen, Parijs en Brussel. Dergelijke bijeenkomsten zijn van groot belang voor het onderhouden van contacten met bibliotheken en uitgevers. Bovendien stellen ze Erasmus in staat op de hoogte te blijven van de meest recente publicaties en de nieuwste ontwikkelingen in de internationale boekhandel.

Erasmus bestaat bij de gratie van ervaren en hoogopgeleide medewerkers. De gespecialiseerde dienstverlening die een bibliotheekleverancier tegenwoordig moet kunnen bieden vereist een hoge mate van expertise. In totaal werken bij Erasmus 44 personeelsleden, dertig bij het moederbedrijf in Amsterdam en veertien bij de vestiging in Parijs. Meerdere medewerkers zijn opgeleid als bibliothecaris of als boekhandelaar. Zij zijn afkomstig uit verschillende landen, zodat de samenstelling van het personeelsbestand een afspiegeling is van het internationale bereik van het bedrijf.

Zowel de vestigingen in Amsterdam als Parijs zijn open en informele organisaties. Erasmus biedt een aangename werkomgeving, getuige de lange staat van dienst van verscheidene medewerkers. Er zijn meer oudgedienden dan Kurt Tschenett en Sasha Brunsmann, die in 2009 hun vijftienvijftigjarig jubileum bij Erasmus vierden. Vier medewerkers waren die mijlpaal al eerder gepasseerd. De onbetwiste koploper is Michael Martens, die in 1974 in dienst trad bij Erasmus; op een afstand van enige jaren wordt hij gevolgd door Boy Kuperus, Hans Pronk en Gerdine van den Heuvel. Opmerkelijk genoeg blijkt de trouw aan het bedrijf soms van de weermomstuit: enige medewerkers die elders waren gaan werken keerden na verloop van tijd terug.

MODERNE BEDRIJFSVOERING

Erasmus is de afgelopen vijftienvijftig jaar gestaag gegroeid en heeft in de loop van de tijd een ander aanzien gekregen. De geleidelijke metamorfose hangt samen met de technologische ontwikkelingen en de veranderende eisen van bibliotheken aan hun leveranciers. Toen Kurt Tschenett en Sasha Brunsmann in 1984 naar Amsterdam kwamen, waren ze zich bewust dat de

computer van grote invloed zou worden op de boekhandel. Niemand had destijds kunnen voorspellen welke ingrijpende veranderingen de nieuwe technologie met zich mee zou brengen. Erasmus heeft adequaat ingespeeld op de technische en commerciële ontwikkelingen en deze geïntegreerd in zijn bedrijfsvoering.

Een klein deel van de klantenbestellingen komt nog binnen via post, telefoon of fax, maar e-mail en website zijn als bestelmedia veel belangrijker geworden. Steeds meer bibliotheken plaatsen hun bestellingen via Erasmus' website, die is afgestemd op hun professionele behoeften. 'Electronic data interchange' (EDI) speelt een groeiende rol in de communicatie met bibliotheken en uitgevers. Meer dan driekwart van Erasmus' bestellingen bij uitgevers vindt tegenwoordig plaats via EDI, terwijl ook bibliotheken in toenemende mate gebruik maken van deze bestelmethode. Wanneer een bibliotheek dat wenst, kan ook de facturering met behulp van EDI plaatsvinden. De ervaring die Erasmus bij verschillende bibliotheeksystemen heeft opgedaan met elektronische facturering laat zich gemakkelijk toepassen op andere.

Erasmus stelt bibliografische informatie ter beschikking die rechtstreeks kan worden ingevoerd in het systeem van de bibliotheek. Zogenaamde MARC-records kunnen worden aangemaakt voor alle titels in de database op de website www.erasmusbooks.nl, die ongeveer 9,6 miljoen titels bevat. Klanten kunnen deze MARC-records raadplegen op de website en deze invoeren in hun eigen systeem; desgewenst kunnen ze ook door Erasmus worden aangeleverd voor bestellingen die online of via EDI zijn geplaatst. De MARC-records bevatten de belangrijkste bibliografische gegevens, zoals auteur, titel, ISBN, uitgever etc. Voor de meeste nieuwe titels geeft het record bovendien een korte samenvatting van de inhoud en een onderwerpsclassificatie op basis van de Dewey- en Library of Congress-normen. In 2008 werd Erasmus een partner van de WorldCat Selection van het Online Computer Library Center (OCLC). Zowel de Amsterdamse als de Parijse vestiging leveren sindsdien MARC-records aan OCLC.

De Nieuwe Herengracht met in het midden de vestiging van Erasmus.

PUBLIEKE AANBESTEDING, PLANKKLARE LEVERING EN E-BOEKEN

Vanouds spelen persoonlijke relaties met klanten een belangrijke rol in de boekhandel, maar acquisitie vindt tegenwoordig ook plaats langs andere kanalen. De Europese wetgeving verplicht bibliotheken in EU-landen om zaakgerichte budgetten van grotere omvang publiekelijk aan te besteden. Leveranciers die daarvoor in aanmerking wensen te komen moeten inschrijven door middel van een uitvoerige en gedetailleerde offerte, een zogenaamde ‘tender’. Daarin specificeert de leverancier op voorhand zijn condities, kortingen, service, afleveringstermijnen en wat dies meer zij. Het systeem van de publieke aanbesteding dwingt tot scherpe calculatie van de aanbestedingsvoorwaarden. De verschillen tussen de concurrerende leveranciers zijn gering en de opdracht wordt gegund aan degene die voor de beste prijs de meeste service biedt. Getuige het aantal binnengehaalde tenders heeft Erasmus op beide punten een hoge score.

Om de verwerking van nieuwe boeken efficiënter te laten verlopen stellen bibliotheken steeds hogere eisen aan aflevering. Bij voorkeur dienen de geleverde boeken ‘shelf-ready’ te zijn, zodat de afnemer ze onmiddellijk ter bestemde plaats op de plank kan zetten. De bewerking om de boeken ‘plankklaar’ te maken wordt steeds vaker uitbesteed aan de leverancier. Te denken valt aan het inbinden van paperbacks ter bevordering van de duurzaamheid, het plastificeren van het omslag, het aanbrengen van barcodes, bibliotheekstempels, beveiligingsstrips en wat dies meer zij. Erasmus kan al deze aanvullende vormen van technische dienstverlening aanbieden.

Op dit moment doet het elektronische boek, kortweg het e-boek, zijn intrede als informatiedrager. Het e-boek zal de komende jaren ongetwijfeld een groeiend marktaandeel opeisen, al valt niet te voorspellen hoe groot dat zal zijn. Niettemin moet een verstandige boekhandelaar nu al zorgen dat hij in staat is het nieuwe medium aan te bieden. Erasmus heeft dat aanbod gerealiseerd in samenwerking met een e-boek-provider die een breed spectrum aan elektronische publicaties uitgeeft.

NEW TITLE SERVICE

Vanouds beschouwt Erasmus het als zijn taak om klanten te informeren over nieuwe en binnenkort te verschijnen boeken. Het oudst bekende voorbeeld - een getypt blaadje met summier titelinformatie - dateert van 1935. Toen Erasmus zich in latere jaren ontwikkelde tot een leverancier aan bibliotheken, perfectioneerde Horst Garnman de berichtgeving over nieuwe titels. Hij probeerde zo tijdig mogelijk te beschikken over de benodigde informatie en anticipeerde op de wensen van zijn afnemers. Uit het aanbod van nieuwe boeken maakte hij zorgvuldige selecties, toegesneden op de individuele behoeften van wetenschappelijke en museale bibliotheken.

De huidige New Title Service van Erasmus bouwt voort op deze traditie, zij het dat de uitwerking door het sterk gestegen aanbod van nieuwe boeken ingewikkelder en arbeidsintensiever is geworden. Een enorme hoeveelheid materiaal moet worden doorgewerkt om de benodigde informatie te verzamelen. Aangezien deze informatie slechts ten dele kan worden geput uit de catalogi van uitgevers, moeten voor de nieuwsgaring veel andere bronnen worden geraadpleegd. De medewerkers van Erasmus zijn voortdurend op zoek naar nieuwe titels op websites, in bibliografieën, in kranten en in tijdschriften.

Wanneer een boek is opgenomen in de New Title Service, wordt het voorzien van exacte bibliografische gegevens en een korte beschrijving van de inhoud. Vervolgens wordt het naar onderwerp geclassificeerd op basis van de Dewey- en Library of Congress-normen. Aan de hand van deze classificaties worden de titels geselecteerd voor de klanten die op de New Title Service hebben ingetekend. Maandelijks worden de nieuwe titels gebundeld en wordt de selectie op papier, via e-mail of via de website ter beschikking gesteld van de betreffende bibliotheek.

Uit het totale aanbod op het gebied van humaniora en sociale wetenschappen selecteert Erasmus-Amsterdam maandelijks ongeveer vijfhonderd titels. In geografisch opzicht bestrijkt de New Title Service de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Nederland, België, Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Italië. Ook speciale publicaties uit Scandinavië en Oost-Europa worden opgenomen. Daarnaast verzorgt Erasmus-Parijs een eigen pendant voor Franstalige uitgaven, waarvoor maandelijks circa driehonderd titels worden geselecteerd.

VERVOLGORDERS

De afdeling vervolgorders is een andere hoeksteen van Erasmus' bedrijfsvoering. Bij de vestiging in Amsterdam omvat deze ongeveer 8000 lopende seriewerken en 1800 abonnementen op tijdschriften, terwijl het filiaal in Parijs ongeveer 3000 seriewerken en 1200 abonnementen beheert. Wanneer een nieuw deel van een seriewerk of een nieuwe aflevering van een tijdschrift verschijnt, wordt dat onmiddellijk verzonden naar de klanten die daarop hebben ingetekend.

Meestal kan bij seriewerken niet worden volstaan met het passief afwachten van volgende delen of afleveringen, want lang niet alle uitgevers sturen deze automatisch naar de boekhandelaar. Om te kunnen vaststellen van welke boeken nieuwe delen verschijnen is het nodig het totale aanbod van titels in de gaten te houden. De meeste vervolgw werken verschijnen onregelmatig en het tijdsverschil tussen delen kan groot zijn - soms duurt het jaren voordat een volgend deel verschijnt. De chronologische opeenvolging van delen is soms misleidend, want een later deel kan in numeriek opzicht voorafgaan aan een eerder. Andere series daarentegen zijn ongenummerd. Bij sommige vervolgw werken dient men er rekening mee te houden dat een deel van een serie tegelijk een deel is van een subserie. Ook kan een vervolgw werk bestaan uit verschillende afdelingen en onderafdelingen, zoals bijvoorbeeld het geval is bij het langlopende *Handbuch der Orientalistik*.

Het bestand van de vervolgorders is historisch gegroeid en sommige daarvan kunnen bogen op een lange looptijd. Erasmus' oudste vervolgorder dateert van 1957 en heeft betrekking op *Les Primitifs Flamands*, dat in de loop van de tijd verschillende gedaantewisselingen onderging en nog steeds in subseries verschijnt. Met 120 intekenaars is *A Corpus of Rembrandt Paintings* van het Rembrandt Research Project het seriewerk met de meeste vervolgorders; sinds 1982 verschenen vier delen van deze monumentale uitgave, die nog steeds wacht op haar voltooiing.

Het bestand van de vervolgorders is grotendeels geautomatiseerd. De complexiteit van de materie brengt met zich mee dat de computer een steeds grotere rol krijgt, maar het toezicht van gekwalificeerde medewerkers blijft onmisbaar. Gerdine van den Heuvel beheert deze afdeling sinds vele jaren en heeft een grondige kennis van Erasmus' vervolgorders.

APPROVAL PLANS

Verdeeld over beide vestigingen heeft Erasmus op dit moment vijfenzeventig 'Approval Plans' lopen met bibliotheken in Europa en Noord-Amerika. Door middel van een dergelijk contract verleent een bibliotheek opdracht aan een leverancier om alle boeken te leveren die binnen een bepaald profiel passen. Dit leveringsmodel stelt bibliotheken in staat de aanschaf van nieuwe boeken op efficiënte wijze te organiseren en vormt een besparing op hun acquisitiebudget.

Gewoonlijk gaat aan de totstandkoming van een Approval Plan een langere periode van samenwerking vooraf. Aan de overeenkomst ligt een vertrouwensrelatie ten grondslag, aangezien de bibliotheek een deel van haar acquisitie uitbesteedt aan de leverancier. Betrouwbaarheid en expertise zijn de voornaamste criteria waarop de leverancier in dit verband wordt beoordeeld. Daarnaast strekt een aantoonbare ervaring met Approval Plans voor andere bibliotheken tot aanbeveling.

Wanneer beide partijen tot een overeenkomst zijn gekomen, wordt een gedetailleerd profiel opgesteld van de te leveren boeken. De aandachtsgebieden worden inhoudelijk en geografisch zo nauwkeurig mogelijk gedefinieerd, in samenhang met het besteedbare budget. Een grote variatie in onderwerpsclassificaties is mogelijk bij het opstellen van het leveringsprofiel. Om duplicaten met lopende series te voorkomen wordt een 'stoplist' gehanteerd: de geselecteerde titels worden vergeleken met de lopende vervolorders en indien nodig uitgesloten. Aanvankelijk hadden de Approval Plans van Erasmus vooral betrekking op kunstgeschiedenis en archeologie, terreinen die vanouds tot de specialismen van het bedrijf behoren. Naderhand heeft dit leveringsmodel zich uitgebreid naar andere disciplines. Erasmus beheert inmiddels verscheidene Approval Plans die betrekking hebben op literatuur, geschiedenis, psychologie en rechtswetenschap.

De onderling uiteenlopende Approval Plans verplichten de medewerkers van Erasmus tot een onophoudelijke zoektocht naar nieuwe titels. Wanneer de detaillering van het profiel dat zich meebrengt, kan deze zoektocht zich uitstrekken tot hoogst specialistische titels. De medewerkers die invulling geven aan de Approval Plans dienen te beschikken over een hoge mate van expertise. Zij moeten tot in de finesses vertrouwd zijn met de aandachtsgebieden van verschillende bibliotheken.

Voorafgaande aan de verzending kan de klant de voor hem geselecteerde boeken zien via een speciale pagina op de website. Soms wordt een boek buiten de selectie gehouden - omdat het een twijfelgeval is in termen van het profiel, omdat het te duur is,

Zelfportretten van Rembrandt uit het

Corpus of Rembrandt Paintings, dl. IV.

Met 120 intekenaars heeft dit seriewerk

bij Erasmus het grootste aantal

vervolgorders.

of om wat voor reden dan ook. In dergelijke gevallen wordt een kennisgeving gestuurd naar de bibliotheek. Indien de cliënt zo'n titel toch wenst aan te schaffen, dient hij dat door middel van een bestelling te bevestigen. Via een speciale webservice worden de titelselecties van te voren vergeleken met de digitale catalogus (OPAC) van de betreffende bibliotheek, zodat titels die daarin reeds zijn opgenomen kunnen worden uitgesloten van het Approval Plan.

De leveranties 'on approval' omvatten momenteel tien à vijftien procent van Erasmus' totale omzet. Amerikaanse partners in deze overeenkomsten zijn onder meer de universiteitsbibliotheken van Harvard, Columbia en Princeton, evenals de bibliotheken van het Getty Museum, de National Gallery, het Frick Museum en het Museum of Modern Art. Ook grote Europese bibliotheken als het Institut national d'Histoire de l'Art in Parijs, het Zentralinstitut für Kunstgeschichte in München, de Kunstbibliothek in Berlijn en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag hebben Approval Plans toevertrouwd aan Erasmus.

WWW.ERASMUSBOOKS.NL EN WWW.ERASMUS.FR

De websites van Erasmus worden in de contacten met klanten steeds belangrijker. De vormgeving wordt gekenmerkt door gebruiksvriendelijkheid en de functionaliteit is toegesneden op de behoeften van bibliotheken. Beide aspecten worden nauwlettend in de gaten gehouden en zo mogelijk verbeterd, in reactie op verzoeken en suggesties van klanten. Innovaties beogen een optimale integratie met het Library Management System (LMS) van de klant, zodat gegevens vanaf de site direct kunnen worden geïmporteerd in het eigen systeem. De privacy van de bezoeker wordt gegarandeerd door de combinatie van gebruikersnaam en wachtwoord.

Op www.erasmusbooks.nl kan de klant een bibliografische database raadplegen van 9,6 miljoen titels. Deze is opgebouwd uit gegevens die worden aangeleverd door de Britse firma Nielsen Book Data, het Duitse 'Verzeichnis lieferbarer Bücher' en het Nederlandse Centraal Boekhuis. Bovendien is daarin opgenomen de eigen database van Erasmus, bestaande uit alle titels die de afgelopen vijftien jaar door het bedrijf zijn geleverd. De website van Librairie Erasmus bevat meer dan een miljoen Franse titels die worden aangeleverd door Dilicom, terwijl ook de historische database van Erasmus daar te raadplegen is. Deze enorme bestanden worden voortdurend actueel gehouden. De databases kunnen worden doorzocht op auteur, titel, onderwerp, trefwoord,

ISBN, uitgever en jaar van publicatie. Bij de meeste Engelse titels wordt een samenvatting van het boek of een inhoudsopgave gegeven. Hetzelfde geldt voor een groot aantal Nederlandse, Franse en Duitse titels.

Met behulp van het bekende 'winkelwagentje' kunnen alle gewenste titels worden besteld, waaraan op eenvoudige wijze bestelreferenties en opmerkingen kunnen worden toegevoegd. Titels die in de database ontbreken kan de klant bestellen met behulp van de functie 'order outside database'. De prijzen van de boeken kunnen worden geselecteerd in verschillende valuta. De klant kan zijn boodschappen doen in de geldsoort waarmee hij wenst te betalen en houdt daardoor gemakkelijk zicht op het totaalbedrag van zijn aankopen. De inhoud van het winkelwagentje kan met een simpele druk op de knop worden verstuurd naar het eigen mailadres voor verdere verwerking.

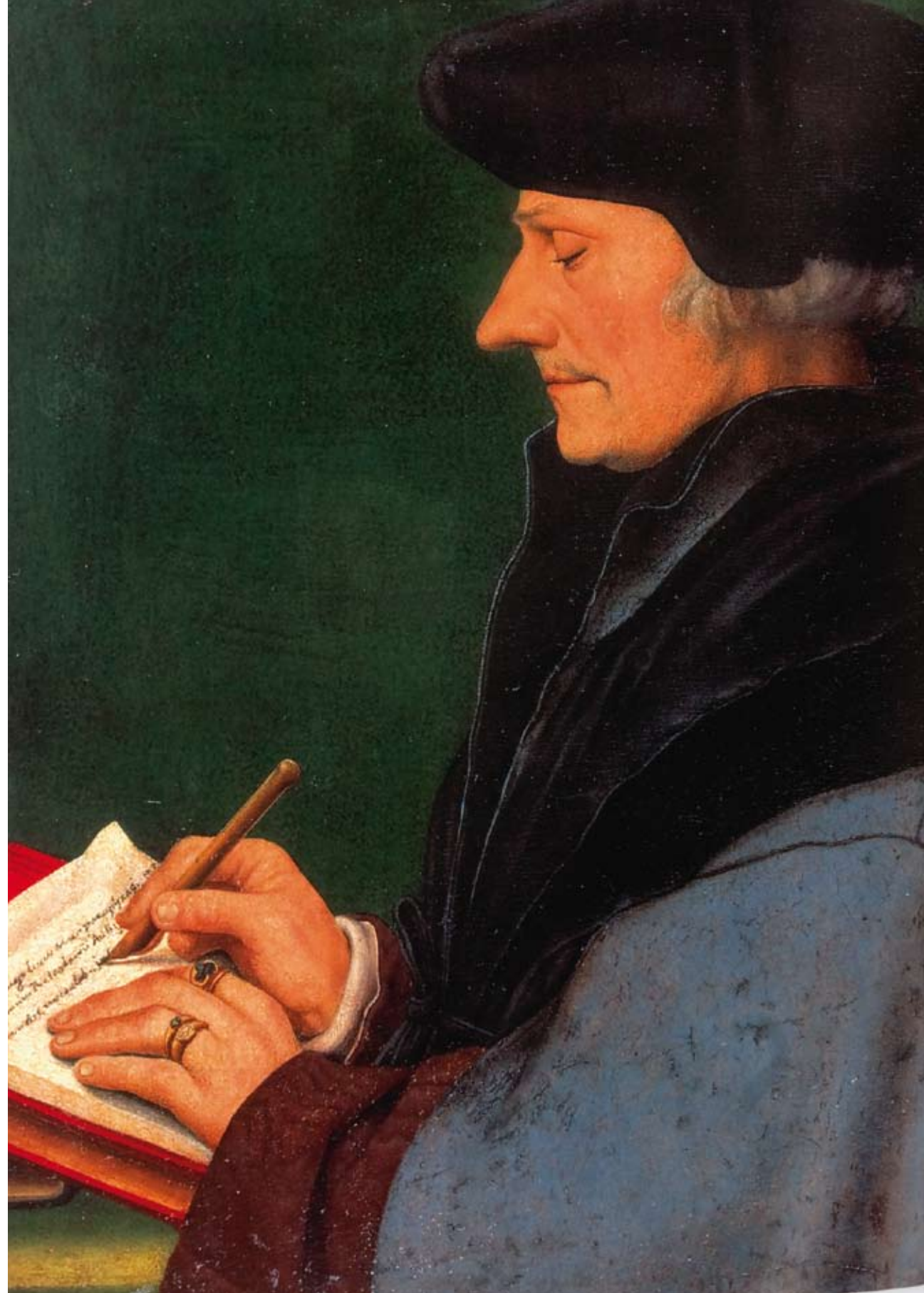
De website in zijn geheel bevat een uniek reservoir aan data, dat op toegankelijke wijze is ontsloten en een belangrijke bron van informatie vormt voor de klant.

FESTINA LENTE

De geschiedenis van Erasmus geeft blijk van continuïteit én van verandering, met als resultante van beide een gestage groei. De ontwikkeling van het bedrijf laat zich samenvatten in een bekende zinspreuk van zijn naamgever: 'festina lente', dat wil zeggen 'haast u langzaam' (Desiderius Erasmus, *Adagia*). Het vermijden van haastige spoed is in het verleden een nuttige visie gebleken en biedt tevens een leidraad voor de toekomst.

Groei omwille van de groei valt buiten dat bestek. De organische ontwikkeling die Erasmus nastreeft voltrekt zich langs twee sporen: aan de ene kant houdt het bedrijf zijn specialisatie op de humaniora in ere, aan de andere kant wil het zich verder ontplooien als bibliotheekleverancier met een breed aanbod en een hoogwaardige dienstverlening. Beide oriëntaties zijn nodig om staande te blijven in een veranderende en competitieve markt. De medewerkers van Erasmus bouwen gestaag voort op het werk van hun voorgangers en staan ook in de toekomst garant voor een optimale vakkennis en service.

Desiderius Erasmus, portret door
Hans Holbein de Jongere (1523). kb

NAWOORD

Gesprekken vormden een belangrijke bron voor deze beknopte bedrijfsgeschiedenis. De dank van de schrijver gaat uit naar Kurt Tschenett, Sasha Brunsmann en Michael Martens, die tijd voor hem vrij maakten en hun kennis ter beschikking stelden. Horst Garnman en Alma van Saane wierpen licht op de ontwikkeling van Erasmus in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Wity Gans was zo vriendelijk zijn herinneringen aan Horodisch te delen met de schrijver. Garrelt Verhoeven, hoofdconservator van de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, verleende ruimhartig medewerking aan het fotograferen van een aantal objecten. Onze dank gaat tevens uit naar het Joods Historisch Museum in Amsterdam en het Museum of Art in Tel Aviv, die bereidwillig afbeeldingen ter beschikking stelden.

Voor deze uitgave werd gebruik gemaakt van documenten die zich bevinden in het bedrijfsarchief van Erasmus en in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Tenslotte wordt hier enige literatuur vermeld die voor bepaalde historische onderwerpen is geraadpleegd. Euphorion werd beschreven door A. Horodisch, 'Der Euphorion Verlag', in: *Imprimatur*, Neue Folge VI (1969), p.105-120; idem, 'Aus den Erinnerungen eines Berliner bibliophilen Verlegers der zwanziger Jahre', in: *Imprimatur*, Neue Folge VIII (1976), p.243-254. Lothar Lang, *Expressionistische Buchillustration in Deutschland, 1907-1927* (Leipzig 1975) en Ralph Jentsch, *Illustrierte Bücher des deutschen Expressionismus* (Stuttgart 1990) behandelen de ruimere context van deze uitgeverij. Zie voorts de lemmata 'Euphorion' en 'Horodisch & Marx' in het *Lexikon Deutscher Verlage von A-Z* (Berlijn 2000). Ernst Rathenau zette Euphorion voort tot 1933 en was later werkzaam als uitgever van kunstboeken in New York; in 2001 werden de rechten van Euphorion en Ernst Rathenau Verlag overgenomen door de Ketterer Kunst Verlage in München.

De Soncino-Gesellschaft werd aan de vergetelheid ontrukkt door mede-oprichter Horodisch: 'Ein Abenteuer im Geiste: die Soncino-Gesellschaft der Freunde des jüdischen Buches', in: *Bibliotheca Docet. Festgabe für Carl Wehmer* (Amsterdam 1963; uitgave Erasmus), p.181-208; in verkorte vorm als 'Die Soncino-gesellschaft der Freunde des jüdischen Buches' in *Imprimatur*, Neue Folge V (1967), p.131-148. Onlangs wijdde Ulrich Heider een boekje aan het genootschap: *Die Soncino-Gesellschaft der Freunde des jüdischen Buches e.V. (1924-1937)* (Keulen

2006; uitgave Antiquariat Heider); een ingekorte versie verscheen als artikel in *Aus dem Antiquariat*, Neue Folge 5 (2007), p.401-411. Rainer Fürst en Klaus Schreiber publiceerden een uitvoerige en grondige recensie van Heiders werk in *Informationsmittel (IFB): digitales Rezensionsorgan für Bibliothek und Wissenschaft* (<http://ifb.bsz-bw.de>).

De rijke bibliothele cultuur in het Berlijn van de jaren twintig komt aan de orde in Fritz Homeyer, *Deutsche Juden als Bibliophilen und Antiquare* (Tübingen 1963). Zie voor de Berliner Bibliophilen-Abend: Flodoard Freiherr von Biedermann, *Fünf- und zwanzig Jahre Berliner Bibliophilen Abend* (Berlijn 1930); Wielandt Schmidt, 'Zur Chronik des BBA', in: *Imprimatur*, Neue Folge VIII (1976), p.41-59; L. Sommer, 'Berliner Bibliophile Vereine in der Zeit der Jahrhundertwende bis 1945', in: *Marginalien* 106 (1987), p.1-53; en H. Gittig, *Freude an Büchern. Protokolle, Dokumente, Berichte des Berliner Bibliophilen Abends 1920-1943* (Berlijn 1990).

Horodisch schetste de beginjaren van Erasmus in een terugblik: 'Fünfzig Jahre Buchhändler in Amsterdam', in: *De Arte et Libris* (Amsterdam 1984; uitgave Erasmus), p.465-469. De moeizame erkenning van Erasmus als moderne boekhandel wordt beschreven door Jan Schilt, 'Hier wordt echter het belang van het boek geschaad'. *Het Nederlandse boekenvak, 1933-1948* (Amsterdam 1995). Enige bijzonderheden over het antiquariaat van Erasmus zijn te vinden in Piet J. Buijnsters, *Geschiedenis van het Nederlandse antiquariaat* (Nijmegen 2008); idem, *Het Nederlandse antiquariaat in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1997); Nop Maas en F. W. Kuyper, *Offeren aan Minerva en Mercurius. De Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren, 1935-1995* (Amsterdam 1995).

In *Vluchtweg* (Amsterdam 1990) stelde Jenny Gans-Premsele haar herinneringen te boek aan de vlucht van de echt)paren Gans en Horodisch naar Zwitserland. De exlibris van Alice Horodisch-Garman kwamen recentelijk aan de orde in J. Aarts, F. J. Hoogewoud, C. Kooyman, *Joodse Exlibris Cultuur in Nederland* (Groningen 2007). Een goed beeld van het bedrijf in het begin van de jaren negentig biedt Peter-Erik Neyssen, 'Bestel- en verzendboekhandel Erasmus', in: *Boekblad* 18, 6-5-1994, p.16-17.

Opgetogen verlaat de schrijver Boudewijn Büch (1948-2002) met een grote stapel boeken de winkel van Erasmus. Foto Klaas Koppe (1982). >

2

ERASMUS
ANTIQUARIAAT EN BOEKHANDEL
INKOOP VAN BOEKEN
EN BIBLIOTHEKEN

ERASMUS
ANTIQUARIAAT EN BOEKHANDEL
INKOOP VAN BOEKEN
EN BIBLIOTHEKEN

HET PAROOL

ERASMUS

LIJST MET AFKORTINGEN VOOR DE HERKOMST VAN ILLUSTRATIES

AE	Archief Erasmus
JHM	Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam
KB	Kunstmuseum Basel
SAA	Stadsarchief Amsterdam
TAM	Tel Aviv Museum of Art
UBA/BC	Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties

COLOFON

75 Jaar Erasmus Boekhandel Amsterdam-Parijs

© 2009 Erasmus Antiquariaat en Boekhandel BV, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

<i>Tekst</i>	dr. Sytze van der Veen, Amsterdam
<i>Vormgeving</i>	André van de Waal en Remco Mulckhuyse, Coördesign, Leiden
<i>Ontwerp omslag</i>	André van de Waal, Coördesign, Leiden
<i>Fotografie</i>	Joost Kolkman, Voorschoten Klaas Koppe, Amsterdam Joods Historisch Museum, Amsterdam Tel Aviv Museum of Art, Tel Aviv
<i>Lettertypes</i>	Sabon, ontworpen door Jan Tschichold Gill Sans, ontworpen door Eric Gill
<i>Papier</i>	Arctic Volume White 130gr/m ² met een FSC-certificaat. Dit papier is geproduceerd met hout dat afkomstig is van plantages en andere duurzame bronnen.
<i>Druk</i>	Drukkerij Groen, Leiden
<i>Binder</i>	Jansen Binders, Leiden
	ISBN 978 94 90234 04 1 NUR 686
	www.erasmusbooks.nl www.erasmus.fr

MRS